

PAUL ARISTE

VE NE KEELE  
HÄÄLDAMINE

RRK „TEADUSLIK KIRJANDUS“

1941



## Eessõna.

Käesoleva töö ülesandeks on esitada lühike, kuid siiski mitmekülgne ülevaade tänapäeva vene ühiskeele hääldamisest. Ülesande lahendamiseks on kõigepealt toodud hädavajalik ülevaade hääldamisorganitest ning nende funktsioonidest. Vene keele hääldamist on vaadeldud füsioloogilisest küljest. On toodud nimelt ülevaateid sellest, kus kohal ja kuidas kujundatakse iga üksik vene häälik. Peale selle on käsitletud muidki seiku, mis on olulised vene häälduse täpsemaks omandamiseks, nagu kõnemeloodia, sandhi jne. Et vene keele hääldamise üldreeglites küllaltki on suuremaid või väiksemaid erandeid, on viimaseid esitatud õigegei täielikus valikus.

Teatavasti on eesti keeleõpetuses hakatud viimasel ajal üha enam tähelepanu pöörama ühiskeele standardhääldusele. Sama tendents valitseb ka vene keeles. Harilikkudes, venelastele endilegi määratud grammatikates võidab hääldusekäsitlus ikka rohkem maad. Vene ühiskeele hääldus oli suurel määral fikseerunud enne 1914.—1918. a. imperialistlikku sõdagi. Tollal oli standardhäälduses mõõtuandev Peterburi valitseva kõrgema kihi kõneusus. Praegu peetakse ühiskeele hääldusest kõneldes silmas elavat rahvakeelt, nagu see esineb Moskvas. Moskva hääldus on nende ridade kirjutajalgi olnud peaeesmärgiks. Moskva ja Leningradi hääldus ei erine teineteisest siiski kuigi palju.

Meil on häid vene keele oskajaid küllalt, kuid sageli võib nendel määrgata üht puuet, nimelt seda, et vene keelt kõneldes käiakse liiga orjalikult kirjatähe järgi ega võeta arvesse tõelisi hääldussuhteid. See hädahoht varitseb kõikjal neid, kes on omandanud võõra keele õppides ega räägi seda sünnipäraselt.

Esitatav töö on populaarteaduslik. Seepärast ei ole vene hääldust foneetilis-täpselt edasi andes tarvitatud ükskõik missugusesse süsteemi kuuluvaid foneetilisi märke, vaid on katsutud läbi saada vene kirjatähtedega. Ainult siis, kui vene kirjatähtedest ei ole jätkunud, on võetud appi mõningaid muidki märke. Foneetilise märkimisviisi tarvitamises on aga üldse olnud õigegei tagasihoidlik. Töö alguses on foneetiliselt märgitud üksnes see osa sõnast, millele vastavas kohas juhitakse tähelepanu. Mida enam on raamatus tutvutud foneetilise märkimisviisiga, seda ulatuslikumalt on seda kasutatud.

Töö koostamiseks on tarvitatud tähtsamaid vene hääldamise kohta käivaid teoseid (vt. kirjanduse loendit raamatu lõpus), kuid peale selle on toodud mitmeid andmeid ka isiklike tähelepanekute järgi. Mõnele olulisele häälduslikule üksikasjale on allakirjutanu tähelepanu juhtinud Tartu Riikliku Ülikooli slaavi keelte kateedrijuhataja-professor P. A r u m a a. Osa foneetilisi pilte on esitatud peamiselt Bogoroditski ja Boyanus'e järgi, osa on valmistatud autori isiklike andmeil. Pildid on trükkivalmis joonistatud kunstnik L. E n n o s a r.

Et paremini aru saada vene keele häälduslikest seikadest, on vajaduse korral kirjeldatud ka eesti keele hääldamist.

**Autor.**

## 1. Häädusorganite füsioloogia.

Enne kui asuda käesoleva raamatu otsese ülesande juurde, s. o. hakata kirjeldama vene keele häälikuid ja häälduslikke nähtusi, tuleb lühidalt peatuda hääldusorganite füsioloogial, et allpool oleksid arusaadavad igasugused häälduslikud seigad.

### Hingamiselundid.

Häädamisorganitest tuleb kõigepealt mainida hingamiselundeid. Hingamiselunditeks on vahelihhas (*diaphragma*), rindkere (*thorax*), kopsud (*pulmones*) ja hingetoru (*trachea*).

Vahelihhas on õhuke jõurikas lihasemass, mis eraldab rindkereõõne kõhuõõnest. Jõudeasendis on vahelihhas ülespoole kumer, nagu kallakil kummuliasetatud kauss. Sissehingamisel tõmbub vahelihhas sirgeks. Rinnakorv on rinnaõõne kaitseks ning koosneb 12 paarist liikuvaist roideist. Roietest on 10 paari ühenduses rinnakuga; kaks alumist lõpevad vabalt. Kopsud on kaks elastset organit, mis koosnevad paljudest sompudest ehk mullidest. Kopsud lõpevad kopsutorude kaudu hingetorusse. Kui rinnaõõs laieneb, voolab kopsutorusid mööda õhku kopsudesse. Seda toimingut nimetatakse sissehingamiseks. Kui rinnaõõs ja kopsud kokku tõmbuvad, voolab kopsudes olev õhk välja. Niisugust toimingut nimetatakse väljahingamiseks. Rinnaõõne laienemine sissehingamisel toimub suurelt osalt vahelihase abil. Väljahingamisest ei võta aga vahelihhas aktiivselt osa. Väljahingamisest tuleb vahelihhas passiivselt tagasi jõudeasendisse sissehingamisel vajalises pingutusasendist. Niisugust hingamist nimetatakse

vahelihasehingamiseks ehk kõhuhingamiseks, abdominaalseks hingamiseks. Kui vahelihas tõmbub lamedaks, lükkuvad kõhuelundid ettepoole. Kohe, kui vahelihase pingutus kaob, tulevad need elundid tagasi oma endisse asendisse. Rahulikul hingamisel toimivad kõhuelundid passiivselt. Tugeval väljahingamisel peab siiski tarvitusele võtma ka kõhulihaseid. Vahelihasehingamisega käib käsikäes rinnaroided e. kostaalne hingamine. Sissehingamisel lükkub rinnak ülemiste roiete liikumise tõttu natuke üles- ja ettepoole. Alumised roided laiendavad oma liikumisega rindkeret kahele poole. Väljahingamisel on liigutused vastupidised. Roiete liigutused toimuvad interkostaalsete ehk roietevaheliste lihaste abil. Kõhu- ja rinnahingamine on harilikult samaaegsed. Jõudehingamise sisse- ja väljahingamine on umbes ühepikkused (umbes nagu 3:4). Kõnehingamisel on sissehingamine väga lühike ja väljahingamine mitu korda pikem.

Kõik keelehäälikud moodustatakse väljahingamisega ehk ekspiratoorse hingamisega. Ilma hingamis-tegevuseta ei saa moodustada ühtki häälikut peale nn. imihäälikute, millel ei ole aga euroopa keeltes kõnelist ülesannet. Hingamisest oleneb ka see, kuidas kõneleme, kuidas esitame oma kõnet. Kõnelejale on tähtis, et teda kuuldaks hästi ja et ta kõneldes ise ei väsiks liiga ruttu. Et kõne oleks kaugelegi kuulda ja et kõneleja ei väsiks, selleks on vaja osata hingata korralikult. Peab kõneldes koordineerima sisse- ja väljahingamist. Võõrast keelt rääkides peab kõneleja ennast eriti tugevasti pingutama. Seepärast on väga oluline, et keeleõppimisel pandaks ka seda hoolega tähele, kas ei ole olemas mõnd hingamisviga.

### Kõri.

Inimkeele peamiseks hääleallikaks on kõri (*larynx*). Kõris paneme kõigepealt tähele mitu kõhre: sörmuskõhr (*cartilago cricoidea*), kilpkõhr (*cartilago thyreoidea*) ja pilkkõhred (*cartilaginee arytaenoideae*). Sörmuskõhr on kõige alumine kõhr. See on tugeva rõnga kujuline, mille kitsam ning

madalam osa on eespool. Tagapool on kõhr kõrgem ja laiem. Et kõhre kaju tuletab meelde pitsatisõrmust, seepärast kutsutaksegi teda sõrmuskõhreks. Kilpkõhr on eelmisest kõrgemal ning tuletab kujult kilpi meelde. Ka ülesandelt on ta tõeline kilp, sest ta peab kõri kaitsema välismaailma eest. Kilpkõhre murdekoht on meestel arenenud eriti tugevaks ja suureks. Kilpkõhrel on üla- ja allsarved. Allsarved on ühenduses sõrmuskõhrega, nimelt selle pitsati välisservaga. Sõrmuskõhre ülaserva lülitub kummagi pool väike kolmetahulise püramiidi sarnane pilkkõhr. Need kõhred asetsevad kilpkõhre seespoolsel küljel. Kummagi pilkkõhre juurelt lähtub külgedele lihasjätke (*processus muscularis*) ja ettepoole häälejätke (*processus vocalis*). Viimased jätked on häälehuulte kinnituskohaks. Teise otsaga on häälehuuled ühenduses kilpkõhre murdekoha sisepinnaga. Pilkkõhred võivad arvukate lihaste abil asetuda eri positsiooni ja sellega muuta häälehuulte vahel olevat pilu.

Kõri lihastest nimetame ainult tähtsamaid, nimelt neid, millel on hääldamistegevuse suhtes oluline ülesanne. On olemas häälelihased, pingutuslihased, sõrmuskilpkõhre lihased ning välised ja tagumised sõrmuspilkkõhre lihased. Esimene lihasepaar on otse häälehuultes. Häälelihaste peamiseks ülesandeks on kokku tõmbudes ning paksenedes anda häälehuulte vastav kaju ja elastsus ehk nn. sisemine pinge, mida on vaja kõneheli tekitamisel. Kaks pingutuslihast on sõrmuskõhre kaare välisservade ja kilpkõhre allservade ning alumiste sarvede vahel. Kokku tõmbudes kisuvad need lihased sõrmuskõhre kaart üles- ja tahapoole ning pilkkõhre koos häälejätketega alla- ja tahapoole. Selle tagajärjel pingutuvad häälehuuled. Seda häälehuulte pingutust nimetatakse väliseks pingutuseks. Viimane pingutus on eriti oluline falseti moodustamisel. Kolmas lihaserühm on oluline helilisuse tekkimisel. Kokku tõmbudes viivad need lihased pilkkõhrede sisepinnad teineteise vastu. Häälehuuled on siis võnke- ehk vibreerimisasendis. Kopsudest tulev õhuvool ei pääse muidu häälehuulte vahelt

läbi, kui peab nad ettepoole lükkama. Oma raskuse tõttu tulevad häälehuuled taas tagasi endisse asendisse. Mõlemad tegevused korduvad mitu korda järgemööda. Nõnda tekib helilisus ehk sonoorsus. Välimised sõrmus-pilkkõhre lihased võimaldavad sosistada ja tagumiste abil toimub sügav sissehingamine.

Kõri tähtsaim osa on häälehuuled (*labia vocalia*) ehk häälekurrud. Häälehuuled on peaallikaks, kus moodustatakse heli. Varemini nimetati häälehuuli häälepaelteks peamiselt just sellepärast, et inimestel oli kujutus, nagu oleksid häälehuuled kuidagi muusikariista keelte sarnased. Tegelikult on häälehuuled õige massiivne lihasmass, mille siseküljed on vallali ning võivad vabalt liikuda. Välisküljed on kinni kilpkõhre siseseinas. Häälehuulte ja pilkkõhrede sisepindade vahel on häälepilu. Pärishäälehuultest ülemal on ebahäälehuuled. Ebahäälehuulte ülesandeks on võideliima eritamine päris-häälehuulte ning viimaste kaitsemine väliste hädaohtude vastu. Mõlemate häälehuulte vahel kummalgi pool on tühe, mida kutsutakse kõrivatsakesteks. Vatsakestegi seintes on lima eritavaid näärmeid. Teiseks moodustavad kõrivatsakesed vaba ruumi, kus häälehuuled saavad liikuda.

Kõri ning eriti just häälehuulte tegevust võime uurida kas kõrisõlme palja sõrmega kompides või aparaatide abil. Nimelt tunnevad sõrmeotsadki üsna ilmekalt, kas õhk pääseb häälepilust läbi vabalt või on olemas helilisuseks vajalist foneerimist (vt. allpool). Viimasel juhul on kilpkõhrel tunda tugevamat või nõrgemat värinat. Kõigile kättesaadavaks kõri vaatluse viisiks on aga mitmesugused larüngoskoopilised menetlused. Larüngoskoopia, s. o. kurguvaatluse puhul asetatakse suuõõnde neelu kohta metallvarre otsas teatavi nurgi olev peegel ning suuõõnt valgustatakse reflektoriga. Peegilt võib siis näha niihästi häälehuuli kui ka nende eri asendeid.

Häälehuulte vahel olev häälepilu moodustab jõudehinguse ajal pikerguse kolmnurga. Kõnelemisel on sissehingamise ajal häälehuulte vahel olev pilu laia viisnurga kujuline.

Väljahingamise ajal on pilu kuju vahelduv. Kõri tegevus hääle ja häälikute moodustajana on mitmesugune. Kui häälehuuled on avatud, siis on kujundatavad häälikud helitud. Vene keeles on normaalselt helitud häälikud *κ, n, m, c, u, x, φ* ja liithäälikud *υ, υ, υ*. Juba siinkohal peab aga lisama, et helitus ja helilisus on suhtelised nähtused. Kuidas absoluutsed helitused ja helilisused võivad muutuda ümbruse järgi, selle kohta vt. allpool peatükki sandhist. Häälikute helilisus oleneb sellest, missugune on häälehuulte vahel oleva pilu suurus ja kuju. Kui pilu on suurem, on häälik helitum. Kui taas pilu on väiksema nurgaga, on häälik helilisem. Täiesti helilise hääliku artikuleerimisel on häälehuuled õige lähedal teineteise vastu, nõnda et kopsudest tulev õhuvool ei pääse muidu vabalt edasi, kui peab häälehuuled lükkama veidi ülespoole. Omal jõul tulevad häälehuuled tagasi endisse asendisse. Need tegevused korduvad järgemööda mitmel korral. Sedaviisi tekib võnkeid ehk vibratsioone, mis moodustavadki helilisuse. Helilised on vene keeles konsonandid *δ, ε, ζ, θ, ж, з, л, м, н, р*, poolvokaal *ü* ja kõik vokaalid: *a, u, o, y, ъ, э*. Eesti keeles ei ole helilisusel kuigi suurt häälduslikku ülesannet. Seda suuremad ülesanded on tal aga vene keeles. Nõnda näiteks on eesti keeles *b, d, g* eraldajaks *p, t, k*-st intensiivsus. Esimesed konsonandid on artikuleeritud palju väiksema intensiivsusega kui viimased. Helilisuses esiletulev vahe on teisejärgulise tähtsusega. Vene keeles on aga *δ, ζ, θ, ε, ж, з* ja *н, κ, м, φ, u, c* eraldajaks just helilisus. Heliliste konsonantide puhul on häälehuuled foneerimisasendis, s. o. õige lähedal teineteise vastu, nõnda et tekib üsna tugev vibratsioon, ehk, teiste sõnadega öeldes, tugev helilisus.

Häälehuulte tegevusega ei kujundata mitte üksnes helilisust, vaid ka mõningaid häälikuid. Häälik, mille peamine moodustuskoht on häälehuultes, on näiteks eesti keeles *h*. Vene keeles esineb *h* ainult murdeti. Vene *x* ei ole kõrihäälik, vaid ahtushäälik, mis kujundatakse suuõõnes (vt. allpool). Seepärast ei ole õige asendada vene *x*-d eesti *h*-ga. Ka häälik *γ*, mis *z*-na kirjutatult esineb näiteks sõnades *бога* 'jumala',

благосла́вить 'õnnistama' jne., ei ole sama kui eesti *h.* Sellegi hääliku kohta vt. allpool.

Mõnedes keeltes on hääldusliku tähtsusega häälehuulte sulg, nagu näiteks saksa keeles, kus vokaaliga algavad sõnad artikuleeritakse järsu algusega (vrd. sõnu *aber, ein, immer*). Järsu alguse moodustamine toimub nõnda, et vokaaliga algavat sõna kujundama hakates ei asetu häälehuuled hingamisasendist otsekohe foneerimisasendisse, vaid nad sulguvad hetkeks täielikult ja avanevad siis alles foneerimisasendisse. Eesti keeles ei ole harilikult järsku algust, vaid sõnad algavad lausa vokaalalgusega, s. o. jõude- või hingamisasendist siirdutakse pikkamisi foneerimisasendisse. Ainult siis võib kuulda järsku algust, kui sõna emfatiseeritakse ehk hääldatakse eriliselt rõhutades. Ka vene keel ei tunne järsku algust. Pandagu selleks tähele algust niisugustes sõnades, nagu *а́збука* 'aabits', *те́ма*, *ча́сть* 'part', *э́мо* 'see' jne.

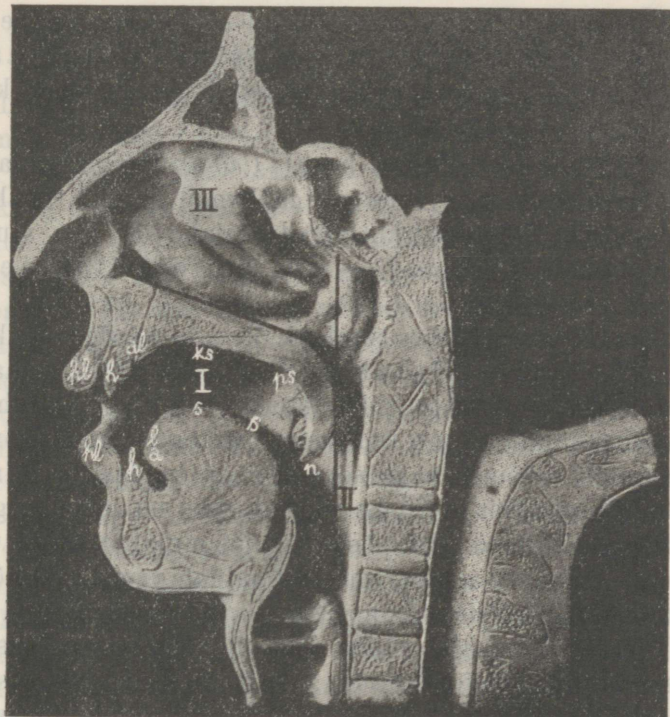
### Manustoru.

Manustoruks nimetame seda osa hääldamisorganismist, mis on ülalpool häälehuuli. Manustoru osad on kõri-esik (*vestibulum laryngis*), neeluõõs (*cavum pharyngis*), suuõõs (*cavum oris*), mis häälikute moodustamise seisukohalt on kõige olulisem organ, ja ninaõõs (*cavum nasi*). Suuõõne osi peame üksikult hästi tundma, et edaspidi saada aru iga hääliku moodustuskohast ja moodustusviisist.

Kui tulla kõri poolt, esineb kõigepealt nibu (*uvula*). Sellele järgneb pehme suulagi (*palatum molle* ehk *velum palati*) ja kõva suulagi (*palatum durum*). Pehme suulagi koos nibuga surevad ja avavad käiku ninaõõnde, kuid peale selle on neil organeil ka otseseid ülesandeid häälikute kujundamisel. Pehme suulagi jaguneb kolme ossa: taga-, kesk- ja eesosa (*postvelum, mediovelum, praevelum*). Ka kõva suulagi jaguneb kolme ossa: taga-, kesk- ja eesosa (*postpalatum, mediopalatum, praepalatum*). Häälikud, mille peamine moodustuskohaks on nibu, on uvulaarid ehk nibuhäälikud, need, millel on moodustuskohaks pehme suulagi, on velaa-

rid, ja millel kõva suulagi, palataalid. Peale selle kõneleme veel, täpsemalt eristades, postvelaaridest, mediovelaaridest, prevelaaridest, postpalataalidest jne.

Kõva suulae eesosas on hammasvall ehk alveoolid (*alveoli*). Viimases kohas moodustatud häälikud on al-



Joon. 1. Manustoru. I — suuõõs, II — neel, III — ninaõõs, *n* — nibu, *ps* — pehme suulagi, *ks* — kõva suulagi, *al* — alveoolid, *h* — hambad, *hl* — huuled, *s* — keeleselg, *l* — keelelaba, *a* — keeletipp. Panconcelli-Calzia järgi.

veolaarid. Edasi on olulised ka hambad (*dentes*). Nende alal kujundatud häälikud on dentaalid. Kui häälik moodustatakse hammaste taga, kutsume seda häälikut postdentaaliks, kui aga hammaste vahel, siis interdentaaliks.

Suuõõne põhjas on keel (*lingua*). Igasugune keele abil artikuleeritud häälik on lingvaal. Keele osad on keelepära (*radix*), keeleselg (*dorsum*), milles eraldame kolm osa: *postdorsum*, *mediodorsum* ja *praedorsum*. Nendega moodustatud häälikud on postdorsaalid, mediodorsaalid ja predorsaalid. Artikulatsiooni seisukohalt on tähtsad keeleselja äärmine eesosa ehk keelelaba (*corona*) ja keeletipp (*apex*), kus moodustatakse koronaalid ja apikaalid. Häälikud, mille peamine artikulatsioonikoht on keele külgedel (*latera*), on lateraalid.

Lõpuks peame mainima huuli (*labia*), kus kujundatakse labiaalid. Kui tegevuses on mõlemad huuled, on häälik bilabiaalne, kui hääliku moodustajaks on aga alumine huul ja ülemised hambad — siis labiodentaalne ehk dentilabiaalne.

Nibu, pehme ja kõva suulagi, keel ja huuled kokku on ülemiseks hääleallikaks. Siin saab häälik oma olemuseks vajaliku värvingu. Manustoru on ühtlasi ka tähtsaks resonantsiruumiks. Enne kui asume vaatama manustoru tegevust, tuleb lausuda paar sõna sellest, kuidas on võimalik uurida seda tegevust. Üheks võimaluseks on mitmesugused haiguslikud nähtused, kus põskedes või mujal suuõõne välisseinas on haav või avaus, mis võimaldab vaadata suuõõnde hääldamise ajal. Teiseks on olemas röntgen ja palatograafia. Röntgeni abil võime teha ülesvõtte igast üksikust keeleasendist ja filmida koguni pikemalt keele tegevust kas üksiku hääliku või sõna ulatuses. Et aga röntgenülesvõtted on suhteliselt kallid, kasutab keeleteadus lingvopalataalse artikulatsiooni uurimiseks kõigepealt palatograafiat. Palatograafia tulemust nimetatakse palatogrammiks. Palatograafiaks vajatakse kunstlikku suulage, mis asetatakse suhu õigele suulaele. Enne seda on kunstlik suulagi kaetud kas kakaopulbriga, magneesiaga või mõne teise kahjutu pulbriga. Hääldamisel pühib keel pulbri kunstlikult suulaelt ja nõnda saame kerge vaevaga kätte koht, kus artikulatsioon on toimunud.

## 2. Lingvopalataalsed häälikud.

Lingvopalataalseteks nimetatakse neid häälikuid, mis moodustatakse keelega artikuleerides vastu suulage. Siinkohal peab lühidalt veel mainima, et nibugi võib olla iseseisvate häälikute moodustajaks (näit. nibu-*r*), kuid vene normaalses häälduses ei ole olemas nibuhäälikuid, nagu neid ei ole eestigi keeles. Nibu on liikuv lihamass, mis koos pehme suulae tagaosaga võib kas täiesti või osaliselt sulgeda käigu nina-koopasse. Normaalse hääldusega inimesel on ainult teatud häälikute puhul ninaõonekäik avatud. Võib aga esineda patoloogilisi juhte, kus nibu puudub või tema tegevus on halvatud, nii et käiku ninaõõnde ei ole võimalik sulgeda. Sel juhul käib kõnega kaasas väga tugev õhuvool ka nina kaudu, mida nimetame iniks. Kui aga nina kaudu voolab õhku välja ainult teatud häälikute puhul või teatud ühendites, kõneleme nasaalsusest ja nasalisatsioonist. Nasaalsed häälikud on need, mille tingimatuks moodustamiseks on vaja õhuvoolu nina kaudu, nagu vene keeles *m*-i ja *n*-i juures. Nasaleerimine on see, kui ninakoopa avaolek on sekundaarne ehk kaashäälduslik nähtus. Hiljemini tuleb nasalisatsioonil peatuda lähemalt.

Pehme ning kõva suulae ja hammaste suunas artikuleerib keel mitme eri osaga. Keele artikulatsioonid on üldse palju arvukamad kui ühegi teise hääldusorgani omad. Lingvopalataalne artikulatsioon ei ole oma iseloomult ühtlane. Keel võib vastu suulage või mõnd teist organit moodustada kas sulu, ahtuse (kitsuse) või ainult vähe suunduda teise elundi poole. Kui keel ja vastaselund moodustavad sulu, kutsume niiviisi kujundatud häälikut sulghäälikuks ehk klusii-

liks, kui ahtuse — ahtushäälikuks, ja kui on ainult suundumist vastaselundi poole, kõneleme avahäälikust. Konsonandid võivad olla sulg- ja ahtushäälikud ja avahäälik on sama, mis vokaal.

### Sulghäälikud.

Lingvopalataalsed sulghäälikud on vene keeles  $\kappa$ ,  $z$  ja  $m$ ,  $\partial$ . Enne nende häälikute üksikasjalist käsitlemist tuleb mõne sõnaga üldiselt iseloomustada sulghäälikut. Sulghäälikul on kolm ajalist moodustusosa: implosioon, oklusioon ja eksplosioon. Implosiooniks nimetame seda hetke, kus keel kujundab sulu, oklusioon on sulu kinnipidamine ja eksplosioon on sulu avamine. Mida peamiselt kõrvaga kuuleme, on just eksplosioon. Helitute sulghäälikute artikuleerimise ajal on häälehuuled avatud ja heliliste puhul on häälehuuled foneerimisasendis, s. o. võnguvad.

### $\kappa$ ja $z$ .

Tavaliselt on üksikhäälik fiktsioon, sest häälikud esinevad ühendites. Sõnu, mis koosnevad ühestainsast häälikust, on õige vähe. Vene keeles on näiteks ainult  $a$  'aga',  $u$  'ja',  $o$  '-st',  $y$  'juures',  $\sigma$  'sees, sisse',  $\kappa$  'juurde' jne. Kui häälikud esinevad üksteisega ühenduses, mõjustab ühe hääliku moodustamine teise oma. Niisugust vastastikust mõjustamist nimetatakse kaasmoodustamiseks ehk koartikulatsiooniks. Sulghäälikutel on palju kalduvust alistuda naabruse koartikulatsioonilisele mõjule. See asjaolu torkab eriti silma just  $\kappa$  juures. Vene kirjamärgi  $\kappa$  taga peitub terve sari erinäansilisi häälikuid.  $\kappa$  artikulationikohtade varieerumine oleneb peamiselt vokaalnaabrusest. Kõige olulisem ses suhtes on järgnev vokaal. Pandagu selleks tähele järgmistes sõnades esinevat  $\kappa$ -d: *как* 'kuidas, nagu', *какáя* 'missugune', *карандáш* 'pliiats', *кот* 'isakass', *скóлько* 'kui palju', *кóлокол* 'kell', *кúкла* 'nukk', *күкүшкá* 'kägu', *кинó* 'kino' jne. Meil on tegelikult nõndasama palju  $\kappa$ -sid, kui palju on vokaale. Siiski kõneleme harilikult ainult kahest  $\kappa$  pearühmast, nimelt velaarset ja

palataalsest. Et vene keeles on väga oluline palataalsus ja palataliseerimine, on nende küsimuste jaoks käesolevas töös vastav peatükk. Sellepärast võetakse siinkohal käsitlusele ainult velaarset  $\kappa$  ja  $\tau$ . Velaarset  $\kappa$ -d ja  $\tau$ -d artikuleerides tõuseb keeleselja tagaosas (*postdorsum*) nõnda kõrgele üles, et ta moodustab sulu vastu pehmet suulage või osalt ka vastu kõva suulae tagaosas (vt. joon. 2). Joon. 2 on vasakul läbilõige suuõõnest, kus võib näha keele tõusu vastu suulage. Paremal on palatogramm, mis osutab alale, kus keel puudutab suulage. Ka teiste häälikute kohta olevad joonised on toodud sama kava järgi. Üldiselt moodustatakse vene  $\kappa$  ja  $\tau$  samas kohas, kus on moodustatud eesti  $k$  ja  $g$ , nii et eestlasel ei peaks olema raskusi pehme suulae sulghääliku ehk velaarise klusiili järelehääldamisel.



Joon. 2. Vasakul: läbilõige suuõõnest  $\kappa$  ja  $\tau$  artikuleerimisel; paremal: palatogramm  $\kappa$ -st ja  $\tau$ -st.

Siiski ei ole vene  $\kappa$  ja  $\tau$  täiesti samad kui eesti vastavad häälikud. Vene keeles on helitu  $\kappa$  ja samuti ka helitu  $m$  ja  $n$  eesti  $k$ ,  $t$ ,  $p$ -st tugevamad ehk intensiivsemad. Vene häälikute tugevus tekib sellest, et vene keeles moodustatakse helituid sulghäälikuid ajaliselt kauem ning tõhusama hääldusorganite tegevusega.  $\kappa$ -d artikuleerides tõuseb nimelt vene keeles keel enam kui eesti keeles ning moodustab suulael suurema sulpindala.  $n$ -d artikuleerides on taas vene keeles huultega moodustatud tugevam sulg kui eesti keeles. Tugevama suluga käib kaasas pikem moodustusaeg. Seega siis on vene helitud sulghäälikud ka pikemad kui eesti omad. Seal, kus eesti kirjaviis tarvitab sõna sees märki  $k$  (või ka  $p$ ,  $t$ ), hääldatakse eesti keeles sulghäälikud, mis jagunevad kahte silpi. Sõnade *kaku*, *suka*, *polku*, *haaki* või *kota*, *papi* tegelik hääldamine on *kak-ku*, *suk-ka*, *polk-ku*, *aak-ki*, *kot-ta*, *pap-pi*. Et eesti kaksisulghäälikud ehk geminaadid on oma pikkuselt umbes võrdsed

vene keele intensiivsemate ning pikemate üksissulghäälikutega, hääldavad eestlased venegi keeles väga sageli kaksissulghäälikuid. Niisugune hääldamine on ilmne eestipärasus, mida tuleb vältida. Vene keeles on näiteks sõnades *како́й* 'missugune', *сука́* 'oksa', *полку́* 'polgule', *кота́* 'isakassi', *пона́* 'papi' jne. ikka üksissulghäälilik, mis seisab üksnes teise silbi alguses ega jagune kahele silbile.

Vahe eesti *g* (ja *b*, *d*) ja vene *z* (ja *δ*, *ð*) vahel on selles, et vene vasted on täiesti helilised, eesti omad aga poolhelilised. Vene heliliste sulghäälikutete artikuleerimise ajal on häälehuuled võnkeasendis. Eesti keeles on aga häälehuulte vahel väikese nurgaga pilu, mis võimaldab õhul osaliselt ka vabalt läbi pääseda. Üks suuremaid eestlaste vigu vene keele hääldamises on just eesti poolheliliste *g*, *b*, *d* tarvitamine vene täiesti heliliste asemel. See viga tuleb esile kõigepealt sõna alguses, kus eestlane ei suuda hästi üksteisest eraldada sõnu, nagu *глаз* 'silm' — *класс* 'klass', *гол* 'paljas' — *кол* 'teivas', *глас* 'hääle' — *колос* 'viljapea, tähk', *гора́* 'mägi' — *копа́* 'koor', *гость* — 'võõras, külaline' — *кость* 'luu', *густ* 'tihe' — *куст* 'põõsas' (või ka *убо́* 'uba' — *пона́* 'papp', *буди́* 'ole' — *кути́* 'tee', *деле́* 'asi' — *теле́* 'keha') jne. Sõna absoluutses lõpus on aga vene keeles *z* (ja *δ*, *ð*) helitud. Sellest kõneleme lähemalt sandhi kohta käivas peatükis.

Lingvopalataalselt on ka *η* sulghäälikuid, kuid teda moodustades on kõik ninaõõnde avatud. *η* on siis nasaleeritud *k* või *g*. Harilikult nimetatakse seda häälikut siiski nasaaaliks, velaar-palataalseks nasaaliks. Eesti keeles esineb *η* *k* ja *g* ees, kus tema kirjamärgiks on *n*: *панк*, *ванкер*, *лонкина*, *лүнклик*, *кангас*, *kingad* jne. Vene keeles on *η* tundmatu häälik. Ka *κ* ja *z* ees kirjutatud *н* hääldatakse hariliku alveolaarse *n*-na (vt. joon. 4). Sõnad *банк* 'pank', *банка́* 'purk, pott', *бу́нкер* 'punker', *го́нка* 'ajamine, põletamine', *анга́р* 'angaar', *анги́на* 'angiin', *цынга́* 'skorbuut' hääldatakse *бан-κ*, *ба́н-ка*, *бу́н-кер*, *го́н-ка*, *ан-га́р*, *ан-ги́на*, *цын-га́*.

Ka klusiilide *m* ja *ð* artikulatsioonikoht on väga muutlik. Eesti keeles on harilikult *d* alveolaarne, *t* postdentaalne ja *tt* interdentaalne. Seega siis on selle sulghääliku artikulatsioonikoht nihkunud üha enam ettepoole, mida pikem on häälik. Siin tuleb hästi esile häälduslik põhimõte, et mida pikem on häälik, seda intensiivsemalt teda moodustatakse. Kui häälikut moodustatakse intensiivsemalt, siis on keele puudutusala sulghäälikutel suurem. *t* puhul kasvab puudutusala suuremus eespoelses suunas. Vene keeles ei ole niisugust ilmset artikulatsioonikoha muutust kvantiteedi järgi, sest vene keeles ei ole häälikutel niisuguseid suuri kvantiteedivaheldusi, nagu on eesti keelel. Vene *m* ja *ð* moodustatakse nõnda, et keeleots on tugevasti surutud ülemiste eeshammaste tagakülje vastu. Seega on vene *m* ja *ð* postdentaalsed sulghäälikud (vt. joon. 3). *m* on helitu ja *ð* heliline. Nende omavaheliste helilisussuhete kohta vaadatu tagu seletusi *n*-st ja *z*-st ning peatükki sandhist.

Vene ühiskeele häälduses ei kuule *m*-d ühendis *стн* ja *ð*-d ühendis *здн*. Sõnad *гру́стный* 'nukker', *лэ́стница* 'redel, trepp', *мэ́стный* 'kohalik', *свѣ́стнуть* 'vilistama', *волосно́й* 'valla', *прелэ́стный* 'kena, ilus', *пра́здник* 'püha, pidu', *пóздно* 'hilja', *бэ́дна* 'kuris, sügavik', *наѐ́зник* 'ratsur' jne. hääldatakse järelilikult *гру́стный*, *лэ́стница*, *мэ́стный*, *свѣ́стнуть*, *волосно́й*, *прелэ́стный*, *пра́здник*, *пóздно*, *бэ́зна*, *наѐ́зник*. Ka ühendist *стк* võib *m* kaduda rahvapärasemates sõnades, nagu *повѐстка* 'kutse', kuigi siin *m* püsigi on harilik. Raamatulisemates sõnades (*пиани́стка* 'klaverimängija', *чи́стка* 'puhastus') on *m* ikka alles. Ühendist *здк* võib samuti *ð* kaduda (*пое́здка* 'sõit'), kuigi siingi on *ð* püsi tavalisem.



Joon. 3. Vasakul: läbilõige suuõõnest *m* ja *ð* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *m*-st ja *ð*-st.

Sõnas *дождь* 'vihm' ja selle tuletistes, nagu *дождевой* 'vihma', *дождик* 'kerge vihm', *дождить* 'vihmane olema', *дожделивый* 'vihmane' jne., ei kuule *ð-d*, vaid ühend *жд* hääldatakse sõna lõpus *šš*-na (= *щь*) ja sõna sees *žž*-na (= *жьжь*): *дошь*, *дожьжьевой*, *дожьжьик*, *дожьжьить*, *дожьжьливый*. Vt. ka pika *жж* hääldamise kohta käivaid märkmeid. Kõnesolev *ð* kadu on omane ainult täiesti rahvapärastele sõnadele. Kirjanduslikumais sõnus püsib *жд* selgi puhul, kui see ühend palataliseerub, nagu näiteks sõnas *вождь* 'juht', gen. *вождя*.

Ühendid *дч* ja *тч* hääldatakse nagu pikk *чч*: *находчивый* 'leidlik', *заводчик* 'vabrikant', *опрометчивый* 'kergemeelne, järelemõtlematu', *лётчик* 'lendur' jne. häälduvad siis *находчивый*, *заводчик*, *опрометчивый*, *лётчик*. Ühendid *зч* ja *стч* kõlavad *еч-na*: *бороздчатый* 'vaoline' — *боросчатый*.

*Сёрдце* 'süda' hääldatakse *сёрце*.

*n*-hääliku lingvopalataalne moodustuskoht on mõnes keeles sealsamas, kus on kujundatud *t* ja *d*, kuid mõnes teises keeles on nende häälikute artikuleerimiskohad erinevad. Eesti keeles näiteks on *n* moodustatud tunduvalt tagapoolsemalt kui homorgaanne, samaorganiline sulghäälik *t*. Eesti *n* on alveolaarne või isegi prepalataalne. Ka vene *n* on tagapoolsem kui *m* ja *ð*, nimelt alveolaarne. Et *n* moodustatakse tagapoolsemalt kui *t* ja *d*, seletub foneetikas sageli esineva nähtusega, et siis, kui on kaks artikulatsioonikohta, neist teine peab teisele lähenema. *n*-i moodustamisel on tähtis, et nibu ja pehme suulagi on laskunud madalale, nõnda et käik ninaõõnde on avatud. See artikulatsioonikoht on korrektse *n*-i kujundamiseks tingimata vajalik. Lingvopalataalne artikulatsioonikoht võib aga veidi nihkuda ja ta nihkubki tahapoole, teisele artikulatsioonikohale lähemale. Vene *n* kujundatakse nõnda, et keeleots lükatakse vastu alveole (vt. joon. 4).



Joon. 4. Vasakul: läbilõige suuõõnest *n*-i artikuleerimisel; paremal: palatogramm *n*-st.

Lingvopalataalsetel sulghäälikutel ja nasaalil  $\eta$  ei ole vene keeles kindlat huulteartikulatsiooni, vaid huulte asend on selle järgi, missugune on naabrusvokaal.

Palataliseeritud  $m$ ,  $\partial$  ja  $\eta$ -st kõneldakse erilises palatalisatsiooni kohta käivas peatükis.

### Ahtushäälikud.

Senikäsiteldud lingvopalataalsed häälikud olid moodustatud suluga. Edasi tulevad vaatlusele häälikud lingvopalataalse ahtusega. Ahtushäälikuid on mitmesuguseid. Kõigepealt võime kõnelda hõõrhäälikutest ehk frikatiividest ja teiseks värihäälikutest ehk tremulantidest. Esimesel juhul püsib ahtus kogu artikulatsiooni aja enam-vähem muutumata. Teisel juhul vaheldub ahtus lõdva suluga. Vaheldus toimub kiiresti ja mitu korda järgemööda. Niiviisi kujundatakse vene keeles  $p$ . Püsiva ahtusega moodustatakse  $x$ ,  $c$ ,  $z$ ,  $u$ ,  $\kappa$ ,  $\psi$ ,  $\lambda$  ja  $\dot{u}$ . Ahtus, mille kaudu õhuvool tungib esile, võib olla keeleselja keskjoonel või ka emmal-kummal keeleküljel. Esimesel juhul kõneleme mediaalidest ja teisel juhul lateraalidest. Mediaalne ahtus võib olla kas pilu- või kahakujuline. Piluga mõeldakse seda, et ahtus on enam-vähem ühtlane kogu oma ulatuses. Kahast kõneldes mõtleme seda, et kuskil on ahtusel suurem või väiksem nõgu või kaha sees.

### $x$ ja $\gamma$ , $j$ .

Piluahetusega kujundatavaid vene häälikuid on helitu  $x$  ja selle heliline vaste  $\gamma$ , millel ei ole kirjas erilist märki, vaid tema tähistajaks on kas  $z$  või ka  $x$ . Eesti keeles puudub  $x$  ja sellepärast on eestlasel küllaltki raske seda häälikut õigelt hääldada. Vene keelt kõnelema hakates tarvitab eestlane  $x$  asemel sageli  $h$ -d (*колхоз*, *моhh*) või  $k$ -dki (*корпус*). Et enamik eesti murdeid ei häälda sõnaalgulist  $h$ -d, võib kuulda, et vene keelt rääkides jäetakse vahel sõnaalguline  $x$ -gi hääldamata ja öeldakse *хата* 'onn', *хозяйин* 'peremees', *хвост* 'saba' asemel *ата*,

озáйн, вост. Kui tahetakse vene keelt korrektselt hääldada, peab muuseas suurt rõhku panema ka *x* õigele moodustamisele.

*x* artikulatsioonikoht on peajoontes postdorsaal-velaarne. Keeleselja tagaosa tõuseb pehme suulae ja väiksemal määral ka kõva suulae tagaosa suunas. Kanal kopsudest tulevale õhuvoolule on võrdlemisi kitsas. Ahtus peab olema seevõrra kitsas, et õhuvool pääseb temast läbi üksnes hõõrdudes. Hõõrdumine ongi see omapärane kahinheli, mida kuuleme *x*-d artikuleerides. *x* on siis ahtushäälik, mis kujundatakse samas kohas, kus on sulghääliku *κ* artikulatsioonikoht. Vahe artikulatsioonis on selles, et ühel juhul on sulg ja teisel ahtus.

Kui *κ* sulg üha lõtvub, saadaksegi *x* (vt. joon. 5). Vene *x*-st pandagu veel seda tähele, et ta on õige intensiivselt moodustatud häälik. Kuulatuks selleks järgmiste vene sõnade hääldamist: *χαλάτ* 'õõkuub, mantel, halatt', *χάος* 'kaos', *χωστ* 'saba', *χλόнок* 'puuvill', *колхоз* 'kolhoos',



Joon. 5. Vasakul: läbilõige suuõõnest *x* ja *γ* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *x*-st ja *γ*-st.

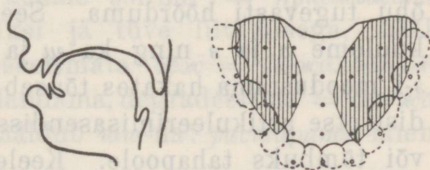
*психология* 'psühholoogia', *мох* 'sammal' jne. — Huulte asend *x* moodustamisel on naabrusvokaalide järgi.

*x*-na hääldatakse *z*, mis satub helitu konsonandiette, nagu *лёгкий* 'kerge', *легко* 'kergelt', *кереge*, *лёгкость* 'kergeus', *лёгкие* 'kopsud', *мягкий* 'pehme', *мягкость* 'pehmus', *лёгче* 'kergem', *мягчить* 'pehmedama'. Kõrvu *κ*-ga võib *x*-d kuulda ka sõnus *дѣгтя* 'tökati', *когтя* 'küüne', *ногтя* 'küüne', mis kõlavad *лѣхкий*, *лехко*, *лѣхкость*, *лѣхкие*, *мѣхкий*, *мѣхкость*, *лѣхче*, *мѣхчить*, *дѣхтя*, *кохтя*, *нохтя*. Kui neis sõnus *z*-le järgneb vokaal, hääldatakse *z* helilise *g*-na: *лёгонький* 'kergeke', *мяжок* 'pehme', *дѣготь* 'tökat', *коготь*, *ноготь* 'küüs'. *z* on *x*-na hääldatud veel sõnas *бог* 'jumal'.

Vene *x* on helitu häälik. Tema artikuleerimisel on häälehuuled hõngusasendis. Kui aga lingvopalataalselt püsib sama artikulatsioon, mida ülal kirjeldati, ent häälehuuled on fonee-

rimisasendis, nõnda et nad hakkavad helitekitavalt võnkuma, saadakse heliline  $x$  ehk  $\gamma$ . Akustilise mulje järgi tuletab  $\gamma$  meelde  $h$ -d, millega on samaaegselt häälstatud  $g$ . Vene keeles võib sulghääliku  $z$  kõrval kuulda  $\gamma$ -d sõnades *богатый* 'rikas', *благо* 'hüve', *зоснодь* 'issand', *бог*-sõna obliikvakäänetes: *бѡга* 'jumalat', *бѡгу* 'jumalale' jne., adverbilõpus *-гдѡ*: *когдѡ* 'millal', *всегдѡ* 'alati' jne. ning hüüdsõnades, nagu *агѡ!* *зог!*. Peale selle võib  $x$  häälstuda  $\gamma$ -na ka sandhinõuete järgi muudelgi juhtudel.

Palataliseeritud  $x$ -d käsitletakse üldises palatalisatsiooni kohta käivas peatükis. Palataliseeritud  $x$  on helitu nagu palataliseerimatugi. Palataliseeritud  $x$  heliline vaste on tugevasti artikuleeritud  $j$ , mille moodustamisel keel on tõusnud hästi kõrgele, nõnda et õhu läbipääsuks on jäänud äärmiselt kitsas kanal. Seetõttu on hõõrdumine õige tugev. Niisugune  $j$  on omane saksa keelele (*Jäger, Jagd*). Vene (ja samuti ka eesti)  $j$  ei kuulu siia. Vene  $j$  moodustamisel on keel madalamal. Keeleselg on ainult natuke kõrgemal kui vokaali  $i$  moodustades. Niihästi vene kui ka eesti  $j$  võime nimetada artikulatsiooni viisi tõttu poolvokaaliks. Peamine vahe  $i$  ja  $j$  artikuleerimises seisab selles, et  $j$  puhul on ahtuse kitsaim koht eespool;  $i$ -l on ta enamasti prepalataalne ja  $j$ -l alveolaarne. Peale selle on ahtus  $j$ -l kitsam kui  $i$ -l. Joon. 6 on näha  $j$  (=  $\ddot{u}$ ) keeleasend.



Joon. 6. Vasakul: läbilõige suuõõnest  $\ddot{u}$  artikuleerimisel; paremal: palatogramm  $\ddot{u}$ -st.

Vene keeles on  $j$  tähistiseks  $\ddot{u}$ , kuid seda vaid vokaali järel ja vähestel juhtudel ka sõna alguses vokaalidees: *үүдүү* 'jidiš, juudi keel', *үүга* 'jooga', *үүот* 'jott' jne. Tavalisemalt on tema märkimiseks eri võimalusi, nagu  $e$ ,  $\ddot{e}$ ,  $\text{я}$ ,  $\text{ю}$ , mis häälduvad  $je$ ,  $jo$ ,  $ja$  ja  $ju$ -na: *яма* 'auk', *юг* 'lõuna', *ель* 'kuusk', *ёлка* 'kuuseke, jõulu-, näärikuusk', *моя* 'minu', *твой* 'sinu oma', *уехал* 'sõitis ära', *моё* 'minu' jne. Et lahutada  $e$ ,  $\ddot{e}$ ,  $\text{я}$ ,  $\text{ю}$ -d

eelnevast konsonandist ning osutada, et tuleb hääldada *je*, *jo*, *ja*, *ju* ja mitte ainult palataliseerida eelnevat konsonanti, selleks kirjutatakse *ь* või *э* mainitud kirjamärkide ja eelneva konsonandi vahele: *ко́лья* 'vaiad' (vrd. *Ко́ля* — mehenimi), *но́льо* 'kastan' (~ *но́лю* 'põllule'), *сэ́л* 'sõi ära' (~ *сел* 'istus'), *но́льѣт* 'kastab' (~ *но́лѣт* 'lend').

### *с, з* ja *ш, ж* (*ц, ч*).

Kahahtusega moodustatakse vene *с, з* ja *ш, ж*. Eri keeltes on nende häälikute kujundamisviisituduvalt erisugune: *с* ja *з* moodustusala on õige ulatuslik. See algab nimelt sealt, kus kõva suulagi on kõige kõrgemal, ja lõpeb esimeste hammaste ülapiiril. Mõnes keeles on *с* ja *з* eespoolsemad, mõnes tagapoolsemad. Ka isikuti võib artikulatsioonikoht vahelduda. Vene *с* ja *з* artikuleeritakse nõnda, et keeleots suundub alumiste hammaste poole. Täiesti vastu hambaid ei tohi keeleots siiski minna. Keelest on tähtsaimaks artikuleerivaks osaks labaja keeleselja eesosa, mis moodustavad ahtuse vastu alveole või ka kõva suulae äärmist eesosa. Ahtus on võrdlemisi kitsas. Kanali kitsus sunnib läbivoolava õhu tugevasti hõõrduma. See hõõre on eriline kahin, mida kuuleme *с* ja *з* ning ka *ш* ja *ж* artikuleerimise ajal. *с*-i ja *з*-i moodustama hakates tõuseb keel indiferentsest jõudeasendist otse artikuleerimisasendisse, ilma et ta lükkuks ettepoole või tõmbuks tahapoole. Keeleseljal oleval ahtusel on sees



Joon. 7. Vasakul: läbilõige suuõõnest *с* ja *з* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *с*-st ja *з*-st.

väike kaha, s. o. keeleselg on umbes eesosas langenud natuke nõkku (vt. joon. 7). Eesti *с* erineb vene *с*-st selle poolest, et eesti keeles on keelelabaja tõusnud kõrgemale ja ahtus on seega kitsam. Vene keeles on keelelabaja madalam ja ahtus vastavalt avaram.

Vene *c* on helitu ja *з* heliline häälik. Eestlasel ei ole kerge neid häälikuid täpselt lahus hoida, sest eesti *s* on nimelt poolheliline. Täiesti helilist *s*-i eesti keeles ei ole ja helitu *s* võib esineda ainult sõna absoluutses alguses ning lõpus. Sõna keskel olev helitu eesti *s* esineb enamasti kaksishäälikuna. Vene keeles peab ilmekalt hoitama lahus *c* ja *з*, sest need häälikud võivad üksteisest eraldada eritähenduslikke sõnu: *зуб* 'hammas' ja *сун* 'supp'. Lingvopalataalne artikulatsioon on mõlemal häälikul sama. Häälehuuled on *з* puhul võnkeasendis, nii et tekib heli, ja *c*-i puhul on nad avatud, nõnda et õhk pääseb nende vahelt vabalt läbi. Kuidas sandhi tõttu võivad *c* ja *з* vahelduda, selle kohta vt. vastavat eripeatükki. Eestlase tähelepanu olgu juhitud veel sellele, et vokaalidevahelist vene *c*-i ei või hääldada kaksishäälikuna, vaid eesti *s*-st pikema üksishäälikuna. Pandagu selleks tähele niisuguste sõnade hääldamist, nagu *поса* 'palmik; vikat', *роса* 'kaste'.

Vene *з*-l ja *c*-l ei ole oma kindlat huulteartikulatsiooni, vaid huulte kuju on naabrusvokaali järgi.

Ühend *эж* hääldatakse nagu pikk palataliseeritud *жэжь*, kui see ühend ei ole tekkinud prefiksi ja tüve liitumisel, näit. *приезжать* 'saabuma, kohale sõitma' = *приезжьжать*. Kui aga on tegemist prefiksi ja tüve liitumisega, hääldatakse *эж* nagu palataliseerimata *жж* = *безжалостный* 'halastamatu', *разжаловать* 'alandama, degradeerima' = *безжалостный, разжаловать*. *си* hääldub *ши*-na: *расширить* 'laiendada' = *раширить*.

Ühendid *зи* ja *си* häälduvad nagu *ци*. *Извозчик* 'voorimees', *грязчик* 'laadija, lossija', *счастье* 'õnn', *подписчик* 'telija' hääldatakse järelikult *извоцик*, *грязчик*, *щастье*, *подпицик*. Missugused häälduslikud nüansid on *ци*-l, selle kohta vt. allpool lk. 25.

*и* ja *ж* kahahtus on avaram kui *c* ja *з* oma. Artikuleerima hakates ei tõuse nüüd keel indiferentsest jõudeasendist enam otse artikulationiasendisse, vaid tõmbub natuke tahapoole. *ш*- ja *ж*-häälikuid on, eri keeltest kõneldes, kolm

pearühma, nimelt tagumine, kaheahtuseline ja eesmine. Tagumine š on näiteks omane rootsi keelele. Siin artikuleerib keeleselja tagaosas vastu pehmet suulage ja kõva suulae tagaosas. Kaheahtuseline š on niisugune, kus häälikut artikuleerides üks ahtus on moodustatud keeleselja keskosaga vastu pehme ja kõva suulae piirimaad. Eespoolne ahtus on kujundatud keeleselja eesosa ja alveoolide tagakülje vahele. Niisugune š esineb näiteks saksa keeles. Eesmise š moodustamisel artikuleerib keeleots ja -laba vastu kõva suulage, moodustades võrdlemisi avara

ahtuse. Seda tüüpi on ka vene *u* ja *ю*. Artikulatsioon on tagapoolsem kui *c*-i oma ja artikulatsioonikoha taga on ilmikas nõgu (vt. joon. 8).

Pandagu eriti tähele palatogrammi, kus on näha vene *u* tagapoolsem artikulationikoht ja see tõsiasi, et

*u* ahtus ei ole nõnda kitsas nagu *c*-i oma. Igasugused š-d ja ž-d erinevad s-st ja z-st veel selle poolest, et š ja ž kujundamisest võtavad huuledki aktiivselt osa. Huuled on nimelt lükatud ettepoole ning ümmardatud. Kõige rohkem on huuled ümmardatud eesmist tüüpi vene *u* ja *ю* moodustamisel (vt. pilti 9, kus on kõrvu näha ülesvõtted huultest *c* ja *u* artikuleerimisel).

*u* on helitu ja *ю* heliline. Nende häälikute teineteisest eraldamine ei



Joon. 9. Huulte asend *c* ja *u* artikuleerimisel. — Bogoroditski järgi.



Joon. 8. Vasakul: läbilõige suuõõnest *u* ja *ю* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *u*-st ja *ю*-st.

peaks eestlasele tege-ma suuri raskusi, sest laensõnade kaudu on nad mõlemad eesti ühiskeeles üsna kodenud. Eesti š ja ž on peamiselt ka sama tüüpi, kuhu kuuluvad vene vasted.

*ш* ja *ж* hääldamisest pandagu juba siin seda asjaolu eriti tähele, et need häälikud ei palataliseeru lühikestena. Sõnad *ш́ло* 'naaskel', *ши́рокий* 'lai', *жи́р* 'rasv', *жи́ть* 'elama', *шэ́лк* 'siid', *жэ́лтый* 'kollane' jne. häälduvad *ш́ло*, *ши́рокий*, *жи́р*, *жи́ть*, *шолк*, *жёлтый* (vt. peatükki palatalisatsioonist).

Pikk *жж* hääldatakse aga Moskva ühiskeeles harilikult palataliseeritult *жьжьь*-na: *жу́жжэ́ть* 'sumisema, pirisema' = *жу́жжьэ́ять*. Et *жьжьь*-na võidakse hääldada ka kirjaipilti *жж*, seda on mainitud ülalpool (vt. lk. 23).

Pika palataliseeritud *шьшь*-na kõlab *щ*. Seega tuleb sõnu *щи́* 'kapsasupp', *щу́ка* 'haug', *ни́щий* 'kerjaja', *фона́рищик* 'later-nake' jne. hääldada *шьши*, *шьшо́ка*, *ни́шьший*, *фона́ришьшик*. Esitatud uususega kõrvuti võib kuulda ka teist *щ* hääldamisviisi. Nimelt hääldatakse toodud näiteid kujul *шьчи*, *шьчо́ка*, *ни́шьчий*, *фона́ришьчик*. Transkribeerides *щ*-d ladina tähtedega peaksime esimesel juhul tarvitama grafeemi *šš* ja teisel *štš*. — Nagu *щ*, nõnda hääldatakse ka ühendid *эч* ja *сч* (vt. lk. 23).

Ühend *чн* hääldub elavast rahvakeelest tulnud sõnades *шн*-na. *Конéчно* 'muidugi', *скúчно* 'igav', *молóчник* 'piimakann', *бúлочная* 'pagariäri', *пустя́чный* 'tühine' häälduvad seega *ко-нéшно*, *скúшно*, *молóчник*, *бúлошная*, *пустя́шный*. Raamatulise päritoluga sõnades püsib *чн*: *бесконéчный* 'otsatu, lõpmatu', *тóчный* 'täpne', *беспéчный* 'muretu, ettevaatamatu', *анти́чный* 'antiikne'. Haritlaste ühiskeeles tarvitatakse sageli igal juhul ühendit *чн*. Moskva ühiskeele hääldus eelistab siiski *шн*-i ülalmainitud ulatuses. Ka ühendis *чт* on vene rahvakeeles *ч* muutunud *ш*-ks. Ühiskeeles hääldatakse *ш*-ga peamiselt sõna *что* 'mis' ja selle tuletised: *что́бы* 'et', *ни́что* 'ei miski'. Siiski võib Moskva häälduses kuulda ka *мáшта* 'mast', *пóшта* 'post' jne. seal, kus kirjutatakse *мáчта*, *пóчта*.

Kõneldes *с*-st ja *ш*-st tuleb peatuda ka *ч*-l ja *ч*-l. Vene kirjamärkidega *ч* ja *ч* tähistatakse liithäälikuid *ts* ja *tš*. Siiski ei ühti vene *ч* ja *ч* hääldamine täiesti eesti *ts* ja *tš* omaga. Eesti liithäälikuid moodustatakse nõnda, et alguses olev sulg-häälikuline osis *t* jaguneb kahele silbile, eelnevale ja järgnevale. Näiteks hääldatakse *мetsа* (*puu*) ja (*lähen*) *мetsа* fakti-

liselt *mět-tsa* ja *mět-tsa*. Vene *у* ja *ч* häälduvad ainult ühes silbis, ja nimelt järgneva vokaali ees. Liithäälik *у* moodustatakse eespoolsemalt kui *m*. *у* puhul on keeleots tingimata



Joon. 10. Vasakul: läbilõige suuõõnest *у* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *у*-st.

vastu hambaid, mida *m* artikuleerimisel ei ole tingimata vaja (vt. joon. 10). *ч*-d kujundatakse *у*-st tagapoolsemalt. Sulg on umbes samas kohas, kus on *ш*-hääliku ahutus (vt. joon. 11). Moodustuskoha taga on *у* puhul keeliselg kergesti nõos, ent *ч* puhul just vastupidi kumer-

datud kõva suulae poole. *у* on dentaalne häälikuteühend ja *ч* alveolaarne. Vene ühiskeeles häälduses ei palataliseeru *у* kunagi ja *ч* on ikka palataliseeritud, nagu eesti *tš*, mis esineb laensõnus. Nõnda näiteks hääldatakse sõnad *цифра* 'ary, number', *цирк* 'tsirkus', *цирк-уль* 'sirkel', *революция* 'revolutsioon', *социализм* 'sotsialism', *лэкция* 'loeng' *цифра*, *цирк*, *циркуль*, *революция*, *социализм*, *лэкция* ja sõnad *часть* 'osa', *чучело* 'topis; hernehirmutis', *хочу* 'tahan' jne. *ч* ja *у* artikuleerimisest tuleb tähele panna huulte asenditki. Huuled on *ч*-d moodustades lükatud natuke ettepoole ning ümmardatud. Ümmardumine ei ole aga nõnda tugev, nagu *ш*-hääliku artikuleerimisel. *ч*-d kujundades ei ole huultel erilist funktsiooni, vaid nende kuju oleneb peamiselt järgnevast vokaalist.



Joon. 11. Vasakul: läbilõige suuõõnest *ч* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *ч*-st.

*у* ja *ч* artikuleerimisest tuleb tähele panna huulte asenditki. Huuled on *ч*-d moodustades lükatud natuke ettepoole ning ümmardatud. Ümmardumine ei ole aga nõnda tugev, nagu *ш*-hääliku artikuleerimisel. *ч*-d kujundades ei ole huultel erilist funktsiooni, vaid nende kuju oleneb peamiselt järgnevast vokaalist.

*у* ja *ч* on helitud ühendid. Nende helilised vasted on *дз* ja *дж*: *дзинь* 'kill, kõll', *надземный* 'maapealne', *надзор* 'valve, järelevaatus', *джеас* 'džäss', *джигитовка* '(kasakate, mä-

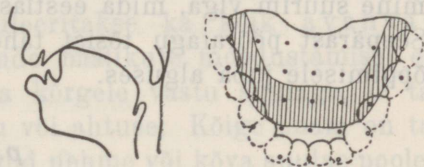
gilaste) ratsutuskunst', *джум* 'džuuut' jne. Eestlasele on mõlemad ühendid võõrad ja sellepärast hääldatakse nende asemel väga sageli *ts* ja *tš*. Vene keele korrektne hääldamine eeldab aga, et mõlemad ühendid oleksid helilised algusest lõpuni üldiste vene keele helilisuusreeglite järgi.

Ühend *mc* hääldatakse nagu *ц* ja ühendid *дч*, *тч* nagu *чч* (vt. ülalpool lk. 18). *ч* hääldamisest *ш*-na *ш*-i ja *т* ees oli kõnet äsja ülalpool (lk. 25). *ц*-na hääldub ka ühend *дц*, mis esineb eriti arvsõnades: *два́дцать* '20', *три́дцать* '30', *пятна́дцать* '15' jne. = *два́цать*, *три́цать*, *пятна́цать*.

### л.

Senivaadeldud lingvopalataalsed ahtushäälikud olid mediaalse püsiahtusega, s. o. õhukanal kulges piki keeleselga. Edasi tuleb vaatlusele ahtushäälik, mille moodustamisel on ahtused keelekülgede ja hammasteridade ning põskede vahel. Niisugust ahtushäälikut nimetatakse lateraaliks. Lateraali artikuleerimisel toetub keeleots vastu ülemist hammasterida, alveoole või kõva suulae äärmist eesosa, moodustades seal sulu. Õhuvool tungib välja kumbagi külgavaust mööda. Mõnes keeles on lateraali keeleotsasulg eespoolsem, teises taas tunduvalt tagapoolsem.

Eesti keele *l*-i keeleotsasulg on hästi tagumine. Populaarseis keelekäsitlusis nimetatakse sageli eesti *l*-i eesmiseks ja vene *л*-i tagumiseks, kuid faktiliselt on eesti *l*-i alveolaarse või prepalataalse sulu moodustuskoht tagapoolsem kui vene *л*-l. Vene *л*-i ja eesti *l*-i iseloomustavaks vaheks ei ole üldse keeletipusulg, vaid muud artikulatsiooniseigid. Eesti *l*-i artikuleerimisel on keeleselg sulu taga kumeras (vt. joon. 12). Vene *л*-i iseloomustavaks jooneks on aga see asjaolu, et peale sulu moo-



Joon. 12. Vasakul: läbilõige suuõõnest eesti *l*-i artikuleerimisel; paremal: palatogramm eesti *l*-st.

dustab keel ka ilmse ahtuse. Eespoolne sulg kujundatakse kas dentaalselt või alveolaarselt. Tagapoolne ahtus on velaarne. Keeleselja tagaosas tõuseb üles umbes samasse kohta, kus artikuleeritakse vokaal *y*. Sulu ja ahtuse vahele jääb sügav nõgu (vt. joon. 13). Nõgu on tähtsaks resonantsruumiks, mis annab vene *л*-le erilise mündi.



Joon. 13. Vasakul: läbilõige suuõõnest *л*-i artikuleerimisel; paremal: palatogramm *л*-st.

Mündi omapärasuseks mõjub muidugi kaasa ka velaarne ahtus. Vene palataliseeritud *л<sub>b</sub>* on moodustatud umbes samal viisil, nagu eestigi palataliseeritud *л'*. Selle hääliku kohta on lähemalt sõna võetud peatükis palatalisatsioonist. Erilist huulteartikulatsiooni *л*-l ei ole, vaid huuled on naabrusesolevate vokaalide huulteartikulatsiooni järgi.

Normaalselt on vene *л* ja palataliseeritud *л<sub>b</sub>* helilised häälikud, s. o. nende artikuleerimisel on häälehuuled helilisust tekitavas foneerimisasendis. Helitute häälikute järel võib absoluutses sõnalõpus olev lateraal olla ka helitu, nagu sõnades *смысл* 'mõistus; mõte', *мысль* 'mõte'. Siin püsib häälehuulte vahel avaus *л*-gi moodustamise ajal, mida eeldab eelneva *с*-i artikuleerimine. Eestigi keeles on *л* helitu, kui ta ees on mõni helitu häälik, nagu näiteks sõnas *mahl*.

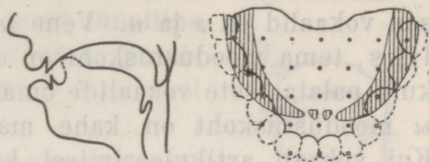
Sõnas *солнце* 'päike' tavaliselt *л* ei kuuldu (= *сольце*).

Peale puuduliku palataliseerimise on *л*-i valesti hääldamine suurim viga, mida eestlased teevad vene keelt kõneldes. Seepärast pööratagu tõsiselt tähelepanu *л*-i korrektsele kätetõppimisele juba alguses.

### *р.*

Vene *р*-i moodustamine sarnaneb eesti *р*-i omaga. Mõlemal juhul on tegemist häälikuga, mille kujundamisel ei ole ahtus püsiv, vaid ahtus vaheldub lõdva suluga. Sulg ja ahtus

on samal kohal, vene keeles nimelt alveoolidel (vt. joon. 14). *P*-i artikuleerimine toimub nõnda, et kopsudest tulevat õhuvoolu tõkestatakse alveoolidel keeleotsa lõdva suluga. Õhuvool lükkab väljapääsuks keeleotsa teelt kõrvale, kuid see tuleb oma raskuse jõul tagasi endisse asendisse. Niisugune lõdva sulu moodustamine ja selle katkestamine toimub kiiresti mitu korda järgemööda. Sellega keeleotsa väri-  
 seb ehk tremuleerib ja *p*-i nimetatakse vastavalt väri-  
 häälikuks ehk tremulandiks. Mida rohkem väringuid on *p*-i artikuleerimisel, seda tugevam ta on akustilise mulje järgi.



Joon. 14. Vasakul: läbilõige suuõõnest *p*-i artikuleerimisel; paremal: palatogramm *p*-st.

Eesti *r* on nõrk häälik. Tema kujundamisel väri-  
 ots kõigest 3—4 korda. Vene *p*-l on aga 4—9 vönget. Väri-  
 naid moodustava keeleotsa taga on keel nõos. Mida sügavam on nõgu, seda tugevam on ka *p*. Ka *p* võib olla helitu, kuigi ta normaalselt on heliline häälik. Helitu *p* võib esineda sõna absoluutses lõpus helitu hääliku järel: *с.молп* 'ülevaatus, järelevaatus'. Ka eesti *r* on helitu, kui tema ees on helitu häälik: *kõhr*. Erilist huulteartikulatsiooni vene *p*-l ei ole.

Kui vene keeles esineb uvulaarne *p*, on see samuti kõneviga, nagu eestigi keele „põristatud“ *r*.

### Avahäälikud.

Lingvopalataalselt artikuleeritakse ka kõik avahäälikud ehk vokaalid. Nende häälikute moodustamisel ei ole keeleselg tõusnud nõnda kõrgele vastu suulage, et ta moodustaks kuskil ilmse sulu või ahtuse. Kõige enam on ta ainult teatud määral suundunud pehme või kõva suulae poole. Õhukanal on igal juhul nõnda avar, et kopsudest tulev õhk voolab sellest läbi ilma hõõrdumiseta. Keeleselg võib olla suunatud vastu suulae eri kohti. Kui keel suundub pehme

suulae poole, kõneleme velaarsetest vokaalidest ehk tagavokaalidest. Kui suundumine on kõva suulae poole vokaali moodustamisel, on vokaal palataalne ehk eesmine.

Velaarsed vokaalid on vene keeles *a*, *o* ja *y*. Palataalsed vokaalid on *ə* ja *u*. Vene *u*-d nimetatakse keskvokaaliks, tema moodustuskoht on eespoolsem kui velaarsete oma, kuid palataalsete vokaalide omast siiski tagapoolsem. Vokaali *u* moodustuskoht on kahe mainitud moodustusala keskel. Kui vokaali artikuleerimisel keel on madalal, nimetatakse seda vokaaligi madalaks. Kui keeleselg on tõusnud hästi kõrgele, kutsutakse vokaali kõrgeks. Kui keeletõus on keskmise, kõneleme keskkõrgest vokaalist. Vene madal vokaal on *a*, keskkõrged on *o* ja *ə* ning kõrged *y*, *u*, *u*. Lähitudes õhukanali suurusel, kutsutakse madalaid vokaale avareteks, keskkõrgeid keskavarateks ja kõrgeid kitsasteks.

Pandagu juba siinkohal seda tähele, et kirjapiltidega *e*, *ě*, *я*, *ю* mõeldakse häälikuühendeid *je*, *jo*, *ja*, *ju*, või need tähed osutavad, et *ə*, *o*, *a*, *y* ees olev konsonant on palataliseeritud.

Vene keele vokaalidest peab üldiselt nimetama veel seda, et tagavokaalide artikuleerimisel lükkuvad huuled ettepoole ja ümmarduvad seda enam, mida kõrgemale tõuseb keel pehme suulae poole. Eesvokaalide artikuleerimisel tõmbuvad just vastupidi huuled seda enam tahapoole ning moodustuvad seda kitsamaks piluks, mida lähemale kõvale suulaele tõuseb keel. Ka keskvokaali *u* artikuleerimisel tõmbuvad huuled tahapoole kitsaks piluks.

Kõik vene vokaalid on helilised.

### Velaarsed vokaalid.

#### *a*, (*я*).

Kõige madalam vene keele velaarne vokaal on *a*. Indiferentses jüudeasendist on keel tõmbunud vaevaltmärgatavalt tahapoole ja keeleselja tagaosa ehk postdorsum on väga

vähe tõusnud pehme suulae suunas (vt. joon. 15). Üldiselt võib öelda, et vene ja eesti *a*-d artikuleeritakse sarnaselt. Mõlemas keeles on huuled veidi ettepoole lükkunud ning ümmardunud juba *a*-d artikuleerides. Niisugune nõrgalt labialiseeritud ning hästi tagumine *a* on tüüpiline Ida-Euroopale. Lääne-Euroopas (saksa, prantsuse keeles jne.) on *a* eespoolsem ja huuled ei ole ümmardatud.



Toodud kirjeldus käib üksnes vene nn. normaalse *a* kohta. Normaalse *a* esineb vene keeles fonoloogiliselt piiratud positsioonides. Kõigepealt kohtame teda rõhulises asendis: *сад* 'aed', *надо* 'vaja', *вода* 'vesi', *атаман* 'ataman', *открыва́ть* 'avama', *я* 'mina', *ягода* 'mari'. Teiseks võib *a* esineda rõhutuskas asendis sõna alguses ja rõhueelses silbis: *атаман* 'ataman', *ассисте́нт* 'assistent', *атрибу́т* 'atribuut', *ба́ран* 'oinas', *забо́р* 'riiv, kinnisti', *сады́* 'aiad'.

Joon. 15. Läbilõige suuõõnest *a* artikuleerimisel.

Samasuguse normaalse *a*-na hääldatakse ka *o*, mis on rõhutuskas asendis sõna alguses või silbis rõhu eel. Sõnad *вода* 'vesi', *плоды́* 'viljad', *обо́з* 'voor', *открыва́ть* 'avama' kõlavad seega *вада́*, *плады́*, *абы́з*, *аткрыва́ть*.

Mujal rõhutuskas asendis on niihästi algupärane *a* kui ka *o* redutseerunud ehk taandunud. Hääliku reduktsiooni ehk taandamiseks nimetame niisugust artikuleerimisviisi, kus vastavaid hääldusorganeid ei ole küllaldaselt tegevusse rakendatud. Lingvopalataalses artikulatsioonis ei ole keel küllaldaselt tõusnud ega tahapoole tõmbunud resp. ettepoole lükkunud. Keele seis on lähedal indiferentsele jõudeasendile. Et vene *ы* ja eesti *õ* artikuleerimiskohad on lähemal indiferentsele jõudeasendile kui tagumiste või eesmist vokaalide omad, siis jääb redutseeritud vokaalist mulje, nagu oleks samaegselt hääldatud vastav vokaal ja vene *ы* või eesti *õ*.

Vene keeles redutseerub *a* mitmel viisil kas murdepäraste või isikuliste traditsioonide järgi. Kõige nõrgem redutseering on see, kui keel ei tõuse tagaosas, postdorsaalset, vaid väike keeleselja tõus on enam-vähem mediodorsaalne.

Normaalsele *a*-le omast huulte ümmardamist ei esine. Õhukanal on hästi avar. Akustiliselt jätab nõnda moodustatud *a* mulje, nagu oleks samaaegselt hääldatud *a* ja eesti *õ*. Foneetilistes transkriptsioonides tähistatakse redutseeritud vokaale tavaliselt ümberpööratud kirjatähega. Kirjeldatud häälikut tuleks siis märkida *v*-ga. Reduktsioon võib aga veelgi suurem olla, ja seda nimelt pearõhust hästi kaugel olevais silpides. Keel on siis tegelikult jõudeasendis, nõnda et suuõõnes ei ole mingisugust märgatavat lingvopalataalset artikulatsiooni. Heli, mida kuuleme, on moodustatud peamiselt ainult kõris häälehuulte võnkudes. Suuõõs on ainult resonantsiruumiks. Nõnda hääldades saame umbes eesti *õ* või vene *ы* sarnase hääliku, mis tuletab meelde saksa keele rõhutut *e*-d (*lebet, kommen*) või inglise indiferentset vokaali (*bird*). Vene indiferentsel vokaalil on üldiselt siiski märgatav *a* või *ы* varjund. Indiferentse vokaali märgiks on *ə*. Et *a*-le lähem *v* ja *ы*-le lähem *ə* on siiski õige lähedased teineteisele, on käesolevas töös tarvitatud enamasti ühist kokkuleppemärki *v*.

Redutseeritud häälik *v* esineb juhtudel, nagu *высадка* 'istutamise', *заплата* 'lapp, paik', *засвидетельствовать* 'tunnistama', *садовод* 'aednik', *прóволока* 'traat', *водовоз* 'veevedaja', mis hääldatakse kujul *высəдка*, *заплəтə*, *зəсвидəтельство*, *сəдавəд*, *прəвəлкə*, *вəдавəз*. Tugevasti redutseeritud on rõhutu *a* sõna lõpus *и* ja *ы* järel. *Рóщə* 'hiis, metsatukk', *нúщə* 'toit', *кúчə* 'hunnik, kuhi', *тúчə* 'pilv' hääldatakse seega *рəщə*, *нúщə*, *кúчə*, *тúчə*. Mitmuse lõppudes *-ам*, *-ами*, *-ах* — *рəщəам*, *рəщəами*, *рəщəах*, *кúчəам*, *кúчəами*, *кúчəах* esineb samasugune reduktsioon: *рəщəэм*, *рəщəэми*, *рəщəэх*, *тúчəэм*, *тúчəэми*, *тúчəэх*.

Konsonantide *ж* ja *ш* järel redutseerub *a* ka rõhu-eelses silbis. Pealegi on siin reduktsioon väga lähedane vene *ы*-häälikule. Sõnad *жəрə* 'kuumus, palavus', *жəлəть* 'halatsema, kahetsema', *шəрə* 'kerad, pallid' jne. kuuluvad peaaegu *жырə*, *жылəть*, *шырə*. Pearõhulises asendis püsib aga siin *a*: *жəрəкə* 'kuum, palav', *шəр* 'kera, pall'.

Moskva ühiskeele hääldatakse *a*-na kirjapilt *e* sõnades *цəлúжə* 'suudlen', *пəцəлúжú* 'suudlus', *цəлúжú* 'suudle', *пəцəлəвəн*

ный 'suudeldud' ja teistes sama tüve tuletistes = *цалію, пр-цаліў, цаліў, прцалованный*. Selle kõrval võib ühiskeeles kuulda teistki hääldusuusust, nimelt *ы*-sarnast häälikut, mida käsitleme lähemalt *e* vaatluses (vt. lk. 41).

Käesolevas ühenduses tuleb veel mainida, et redutseeritud *в*-na või *э*-na kõlab ka kirjaipilt *и* paaril juhul, nimelt meessoost omadussõnade nominatiivilõppudes *-гий, -кий, -хий*: *долгий* 'pikk', *великий* 'suur', *широкий* 'lai', *тихий* 'vaikne' = *долгій, великій, широкій, тихій*. Nimetatud lõpud hääldatakse sarnaselt lõppudega *-гой, -кой, -хой*, nõnda et ei ole häälduslikku vahet sõnades *долгий путь* 'pikk teekond' ja *после долгой зимы* 'pärast pikka talve', *широкий вóрот* 'lai kaelus' ja *у широкой рубáхи* 'laial särgil', *тихий Дон* 'vaikne Don' ja *у тихой прѣстанѣ* 'vaiksel sadamal'.

Verbides, millede lõpus on *-живать, -кивать, -живать*, nagu *натягивать* 'peale tõmbama', *постыживать* 'koputlema', *помáживать* 'vehkima', hääldatakse silp *-ги-, -ки-, -хи-* ka taandatud *в* või *э*-ga: *натягивать, постыживать, помáживать*. Hääldamist on siin mõjutanud *-овать*-lõpulised verbid, mis hääldatakse samasuguste häälikutega verbi lõpus: *радовать* 'rõõmustama' = *радовать*.

Mitmuse kolmanda isiku verbilõpud *-ат, -ят*, kui nad on rõhutud, hääldatakse *-ут, -ют*. Seega öeldakse kirjaipiltide *дышат* 'hingavad', *гонят* 'ajavad' jne. asemel *дышат, гонят*.

Redutseeritud *в*-na või *э*-na hääldatakse ka rõhutu *я* mitmetel juhtudel. *я* ees olev konsonant on palataliseeritud. (Palatalisatsiooni tähistatakse vajaduse korral apostroofiga vastava konsonandi järel.) Juhud, kus *я* esineb redutseeritud häälikuna, on peamiselt järgmised: naissoo ainsuse nominatiivis, nagu *воля* 'vabadus, voli', *злая* 'paha, õel' = *во́ль, зла́я*; mees- ja erasoost sõnade ainsuse genitiivis *окуня* 'ahvena', *по́ля* 'põllu' = *оку́ня, по́ль* ning mitmuselõppudes *-ям, -ями, -ях*: *постелям* 'vooditele', *постелями, постелях* = *постѣ́льям, постѣ́льями, постѣ́льях*. Lõpuks kuuluvad siia ka gerundiumid: *сидя* 'istudes' = *сидѣ́я*.

Rõhuline *я*, mis on konsonandi järel ja osutab, et eelnev konsonant on palataliseeritud, hääldatakse eespoolse *a*-na, s. o. madala vokaaliga, mille artikulatsioonikoht on *a* ja eesti *ä* artikulatsioonikohta vahel ja mille tähistiseks on *ä*. Ka akustilise mulje järgi on see häälik umbkaudu eesti *a* ja *ä* vahel. Pandagu selleks tähele sõnu няня 'lapsehoidja', меня 'mind', бедняк 'kehvik', mis häälduvad н<sup>ä</sup>н<sup>ä</sup>, м<sup>ä</sup>н<sup>ä</sup>, б<sup>ä</sup>д<sup>ä</sup>н<sup>ä</sup>к. Eestlased kalduvad sageli selles asendis olevat *я*-d hääldama eesti *ä*-na. Niisugune hääldusviis ei ole õige. *я* varjund on siin siiski lähemal *a*-le kui *ä*-le.

Vokaali *a* käsitluse lõpus mainitagu veelgi üht omapärast reduktsioonijuhtu. Rõhutu *a* hääldatakse sõna sees *ч* ja *щ* järel nagu *e* ja *i* vaheline häälik, mille foneetiliseks märgiks on tarvitatud punktiga *e*-d: *é*. Selle hääliku kohta vt. lähemalt *e* nüansside käsitlusi lk. 40. Vene sõnad часы 'kell', часово́й 'tunnimees, valvesõdur', часте́й 'osad', очарова́тельность 'võluvus', щаве́ль 'oblikas', щади́ть 'armu heitma' häälduvad seega ч<sup>é</sup>сы, ч<sup>é</sup>сово́й, ч<sup>é</sup>сте́й, ач<sup>é</sup>р<sup>é</sup>ва<sup>é</sup>те<sup>é</sup>ль<sup>é</sup>но<sup>é</sup>сть, щ<sup>é</sup>в<sup>é</sup>е<sup>é</sup>ль, щ<sup>é</sup>ди́ть.

Samasuguse *e* ja *i* vahelise vokaalina hääldatakse ka rõhutu *я* peale nende ülalmainitud juhtude, kus selle kirjamärgi taga on palatalisatsioon + *ä*. Пята́к 'viiekopikaline', при́нято 'vastu, tarvitusele võetud', лягу́шка 'konn', си́няя 'sinine', бедня́к 'kehviku' jne. hääldatakse п<sup>é</sup>та́к, при́не<sup>é</sup>то, лягу́шк<sup>é</sup>, си́не<sup>é</sup>я, бе<sup>é</sup>дне<sup>é</sup>к<sup>é</sup>. Absoluutses sõnaalguses kuulub rõhutu *я* kas *jé*-na või *jä*-na: язы́к 'keel', яйцо́ 'muna', яи́чница 'munaroom' = *jé*зык ~ *jэ*зык, *jé*йцо ~ *jэ*йцо, *jé*йшница ~ *jэ*йшница.

## *o, (ё).*

Kui keel tõmbub *a* artikuleerimisasendist natuke taha-  
poole ning postdorsum (keeleselja tagaosa) tõuseb kõrgemale  
pehme suulae suunas, saame *o*-hääliku. Vene keele *o* seisab  
artikulatsioonilt *a* ja *y* vahel, kuid tema artikulatsioonikoht  
on siiski lähemal *a*-le kui *y*-le. Vene *o* on seega madal kesk-  
kõrge velaarne vokaal (vt. joon. 16). Samasse rühma kuulub

ka eesti ühiskeele *o*, nõnda et eestlasel ei peaks olema ras-  
kusi vene *o* õige hääldamise taotlemisel. Nagu ülal on öeldud,  
on velaarsetel vokaalidel oluline ka labiaalne  
artikulatsioon. *o* hääldamisel on niihästi eesti  
kui ka vene keeles huuled lükkunud tundu-  
valt ettepoole ja ümmardunud seevõrra, et  
nende vahele jääb umbes oakujuline avaus.  
Eesti keeles on huulte ümmardumine siiski  
nõrgem kui vene keeles. Vene *o* on sageli  
velariseeritud. Velarisatsiooni kohta on  
allpool eriline peatükk (vt. lk. 56 jj.).



Joon. 16. Läbi-  
löige suuõõnest  
*o* artikuleeri-  
misel.

Vene keele kirjpildis on *o* harilik märk,  
kuid häälduslikult on tema esinemine võrdlemisi piiratud. *a* re-  
duktsioonide käsitlemisel on toodud terve rida näiteid sellestki,  
kuidas rõhutu *o* redutseerub *a*-ks, *v*-ks või *ə*-ks. Keskkõrge  
avahäälik *o* püsib vene oma sõnades üksnes pearõhulises  
asendis: *слово* 'sõna', *много* 'palju', *урок* 'tund', *покой* 'rahu,  
puhkus', *слон* 'elefant', *темно* 'pime' jne. Vene keelde tulnud  
rahvusvahelistes sõnades on *o* redutseerimata ka rõhutus asen-  
dis, kui sõna on kirjanduslik või rahvakeeles vähe levinud,  
nagu näiteks sõnades *консорциум* 'konsortsium', *крёссоворд* 'rist-  
sõnamõistatus', *поэт* 'luuletaja', *поэзия* 'luule', *форпост* 'eel-  
post', *фонетика* 'foneetika', *Бордо* 'Bordeaux', *Кохало* 'Kohalo'  
jne. Kui aga sõna on vene rahvakeeles saanud üldtarvitatavaks,  
siis on rõhutu *o* häälduslikuks vasteks ikka *a* või redutsee-  
ritud *v*. Sõnad *демократ* 'demokraat', *коммунизм* 'kommunism',  
*костюм* 'ülikond', *портрет* 'portree, päevapilt', *программа*  
'programm', *профессор* 'professor', *революция* 'revolutsioon',  
*социализм* 'sotsialism' jne. hääldatakse niisiis täiesti vene-  
päraselt *демакрат*, *каммунизм*, *кастюм*, *партрёт*, *праграма*,  
*праф'эвр*, *рэв'люция*, *свциализм*.

Mõningais väheseis sõnus kirjutatakse *a*, kuid see hää-  
ldatakse *o*-na, kui temale langeb pearõhk. Siia kuulub nimelt  
paar verbi: *платит* 'maksab', *дарит* 'annetab, kingib', *посадит*  
'istutab', *тряс* 'raputas', *запряг* 'rakendas ette' jne., mis häälda-  
takse *плóтит*, *дóрит*, *посóдит*, *трóс* ~ *трáс* ja *зап'рók*. Sama-

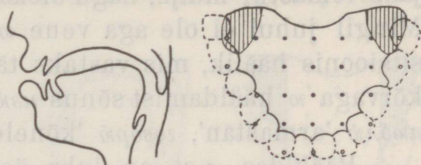
dest tüvedest olevad sõnad *плата* 'maks', *дар* 'anne, kink', *посádка* 'istutus', *тряска* 'raputus', *запръжка* 'rakend' hääldatakse ikka *a*-ga.

Keskkõrge *o*-na hääldatakse ka *ë* (kirjakeeles *e*-ga kirjutatud). Eesvokaal *e* võib paljudel juhtudel muutuda *ë*-ks, kui temale langeb pearõhk. Vt. selle kohta lähemalt kasutada olevaid vene keele grammatikaid ja sõnaraamatuid, kus tavaliselt on märgitud need sõnad ja juhud, kus *ë* võib esineda. Võõrsõnades ei muutu *e* *ë*-ks. Palataliseerumata *ж* ja *ш* järel on *ë*-na kirjutatud *o* võrdne tavalise *o*-ga: *жéны* 'naised', *жёлтый* 'kollane', *жёлудь* 'tõru', *жéсткий* 'kõva', *шёл* 'läks', *шёлк* 'siid', niisiis *жбны*, *жблтый*, *жблут*, *жбсткый*, *шол*, *шолк*. Hariliku *o*-na, mille ees on *j*, on *ë* ka absoluutses sõnalguses ja juhul, kui ta ees on vokaal või palataliseerimata konsonant: *эж* 'siil', *ёлка* 'kuusk, näärikuusk', *её* 'tema, teda', *объём* 'maht' = *юш*, *юлка*, *ёjó*, *абjóм*. Muudel juhtudel osutab *ë*, et tema ees olev konsonant on palataliseeritud.

Palatalisatsioon mõjub *o*-le eneselegi kvaliteeti muutvalt. Huulteartikulasioon säilib küll endisena ja ka keel on samal kõrgusel, nagu harilikku *o*-d moodustades, erinevus on aga kohas suulael, mille poole suundub keel. Keel ei suundu enam täiel määral pehme suulae poole, vaid suundumiskoht on eespoolsem, umbkaudu *o* ja *e* artikuleerimiskoha vahel, kuid siiski veidi lähemal *o*-le kui *e*-le. Niisugune avahääliku moodustamine on võrdlemisi lähedane eesti *ö* moodustamisele ja akustiliselt kuulub kirjeldatud *o* ka eesti *ö* poole kalduva häälikuna. Paljud eestlased hääldavadki eesmise *o* asemel eesti *ö*. Niisugune hääldusviis ei ole aga venepärane. Populaarselt kõneldes võiks vene eesmist *o*-d defineerida järgmiselt: see on *o*, millega on samaaegselt hääldatud *ö*. Eesmine *o* esineb juhtudel, nagu *берёза* 'kask', *звёзды* 'tähed', *мед* 'mesi, mõdu', *клён* 'vaher', *намёк* 'vihje', *одушевлённый* 'elav, elus', *перёд* 'esikülg', *селёдка* 'heeringas', *чёрный* 'must', *четвёртый* 'neljas' jne., mis hääldatakse *берёзу*, *звóзды*, *мóт*, *клóн*, *намóк*, *одушевлённый*, *пёрóт*, *сёлóтка*, *чóрный*, *чётвóртый*.

## y, (jo).

Velaarsetest vokaalidest on kõige kõrgem y. Keskkõrgest o artikuleerimiskohast on keel veelgi enam tõusnud pehme suulae suunas ning kogu keelemass on tõmbunud veelgi enam tahapoole. Hüpe o-st y-sse on suurem kui a-st o-sse. Õhukanaliks jäetud avaus on võrdlemisi kitsas (vt. joon. 17). Üldiselt on eesti u ja vene y artikuleerimisviisilt väga sarnased. Ka huultetegevus on mõlemas keeles ühtlaselt õige intensiivne. Huuled on üsna palju lükkunud ettepoole ning hästi ümmardunud. Huulte vahel on pilu, mis tuletab oma kujult meelde hernest. Peamiseks vaheks eesti ja vene hääliku vahel on see, et vene keeles on huuled enam ümmardunud kui eesti keeles.



Joon. 17. Vasakul: läbilõige suuõõnest y artikuleerimisel; paremal: palatogramm y-st.

Kõrged vokaalid moodustatakse üldiselt suurema intensiivsusega kui madalad. Artikulatsiooni suurem intensiivsus ei lase kõrgetel vokaalidel nõnda hõlpsasti redutseeruda, nagu madalatel. Sellepärast on vene y nii rõhulises kui ka rõhutus asendis enam-vähem ühtlase kvaliteediga. Kuulatagu selleks y hääldamist sõnades *утка* 'part', *кукушка* 'kägu', *в углы* 'nurgas', *сижу* 'istun', *подишка* 'padi', *громáдную* 'hiigla', *изнуpение* 'kurnamine, roiutamine' jne.

Kirjapildiga jo mõeldakse ühendit ju. Sellelgi on kaks hääldusnüansi, nagu oli ülalkirjeldatud ë-l. Palataliseerumata ж ja ш järel võib jo esineda ainult vene keelde tulnud võõrsõnades (*жюри* 'žürii', *брошюра* 'brošüür', *парашю́т* 'langevari'), kus ta kõlab jo-na või rahvakeelepärasemalt ka y-na. Sõna alguses, vokaali ja palataliseerimata konsonandi järel hääldatakse jo nagu eesti keele ühend ju: *юг* 'lõuna', *юноша* 'noormees', *юрист* 'jurist', *какую* 'missugust' jne. (*юг, жүнош, жүрист, ккую*). Kui jo tähistab palataliseeritud konsonanti ja sellele järgnevat y-d, on see y samuti eespoolsem, nagu oli

eespoolsem *o*-gi samasuguste eelduste juures. Nimelt on *y* artikulatsioonikoht nihkunud natuke lähemale vene *u* artikulatsioonikohale. Huulteartikulatsioon püsib endisena. Kui huuled on ümmardatud ja suuõõnes on lingvopalataalne artikulatsioon lähedal eesti *i* omale, saame eesti *ü* või sellele lähedase hääliku. Et palatalisatsiooni järel vene *y* on eespoolsem, jääb temastki mulje, nagu oleks korruga hääldatud eesti *u* ja *ü*. Mingil juhul ei ole aga vene *ю*-ga tähistatud *y* mainitud positsioonis häälik, mis vastaks täiesti eesti *ü*-le. Jälgitagu oma kõrvaga *ю* hääldamist sõnus *изюм* 'rosinad', *исключение* 'erand', *люблю* 'armastan', *говорю* 'kõnelen', *этию* 'etüüd' jne.

Rääkides *a*-st on juba öeldud, et rõhututes verbi mitmuse kolmanda isiku lõppudes hääldatakse kirjepildid *-at*, *-ят* kujul *-ут*, *-ют* (*дышат*, *збнят* = *дышут*, *збняют*). Siinkohal tuleb veel lisada, et erasoost deminutiivides, mis lõpevad *ышко*-ga, võib ühiskeeles kuulda kõrvuti kirjutusele vastava hääldusviisiga *дынышко* 'põhjake', *рѣдрышко* 'roiideke' ka uusust *донушкв*, *рѣбрушкв*, s. o. *ы* asemel hääldatakse *y*.

Lõpetades vene tagavokaalide ehk velaarsete vokaalide vaatluse, võib konstateerida, et redutseerimata vokaalid *a*, *o* ja *y* on üldiselt õige lähedased eesti vastetele.

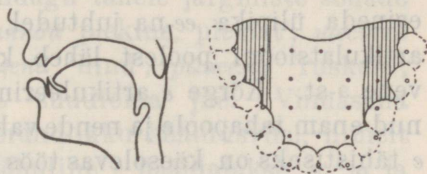
### Palataalsed vokaalid.

Vene keel on palju vokaalivaesem kui eesti keel. Konsonantide poolest on vene keel, just vastupidi, seda rikkam. Palataalseid vokaale ehk eesvokaale on vene keeles kõigest kaks, nimelt *э* ja *и*, s. o. *e* ja *i*. Labiaalsed eesvokaalid *ө* ja *ү* puuduvad vene keeles. Samuti puudub ka eesti *ä*. Eesti *ä* on õige madal eesmine vokaal. Keel on jõudeasendist nihkunud väga vähe ettepoole ja keele eesosa on tõusnud veidi kõrgemale kõva suulae suunas. Huuled on avatud peaaegu viimase võimaluseni.

### э, (е).

Vene *э* artikuleeritakse nõnda, et keel on eesti *ä* asendist tõusnud tunduvalt kõrgemale ning ühtlasi lükkunud veidi

ettepoole. Umbes mediodorsumi ja predorsumi piiriala artikuleerib vastu kõva suulae kesk- ja eesosa. Vene *ə*-d moodustades ei ole keel tõusnud nõnda kõrgele, nagu eesti keeles *e*-d kujundades. Vene *ə* on eesti vastest natuke madalam, kuid akustiline vahe kummagi varjundi vahel on nõnda väike, et vaevalt häiriks korrektset vene hääldust asjaolu, kui eestlane püsiks venegi keeles eesti keelele omasel *e*-l (vt. joon. 18). Huulteartikulatsioon on kummaski keeles enam-vähem ühtlane. Huuled on tõmbunud tahapoole ning moodustavad eneste vahel kitsavõitu pilu.



Vene *ə* märkimiseks on olemas kaks võimalust. Kõigepealt on selle hääliku tähistuseks juba esitatud grafeem *ə*. Algupärastes vene sõnades esineb *ə* harva: *эй!* 'hei!' *это* 'see', *эх!* 'ah!' *ə* on omane peamiselt vene keelde tulnud rahvusvahelistes sõnades: *экватор* 'ekvaator', *экзамен* 'eksam', *электричество* 'elekter', *энергия* 'energia', *эхо* 'kaja', *поэт* 'luuletaja', *Буэнос-Айрес* 'Buenos-Aires', *События войны* 'Soela väin' jne.

Joon. 18. Vasakul: läbilõige suuõõnest *ə* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *ə*-st.

Palju tavalisem *ə* märkimisviis on *e*. Sõna alguses, vokaali ja palataliseerimata konsonandi järel tähistab rõhuline *e* ühendit *jə*: *ель* 'kuusk', *эхать* 'sõitma', *есть* 'on', *уезд* 'maakond', *поесть* 'veidi sööma', *объезд* 'ringsõit', *разъезд* 'ärasõit, laialisõit' jne. hääldatakse *я́л, я́хнѣт, я́еѣт, у́ѣѣт, нрј́ѣѣт, а́б-ј́ѣѣт, разј́ѣѣт*.

Peale selle võib rõhuline *e* osutada, et tema ees olev konsonant on palataliseeritud. Sõnad *дело* 'asi', *лето* 'suvi', *мера* 'mõõt, määr', *мерзость* 'jälkus', *небо* 'taevas', *молодец* 'tubli poiss', *одѣтый* 'rõivastatud', *одолеѣть* 'ära võitma, jagu saama', *соразмерить* 'kohastama, kokkukõlastama' jne. kuulduvad siis *дѣлѣ, лѣтѣ, мѣрѣ, мѣрзѣѣт, нѣбѣ, млѣдѣѣцѣ, адѣѣтый, адалѣѣт, соразмѣрѣѣт*. — Ülalpool on nimetatud, et rõhuline *e* (ka *ě*-ga märgitud) võidakse hääldada ka ühendina *jo* (lk. 36).

Rõhutu *e* võib tähistada mitmesuguseid redutseeritudki häälikuid. Kõigepealt mõeldakse *e*-ga vokaali, mis oma artikulatsiooni poolest seisab eesti *e* ja *i* vahel. Vene *э* artikuleerimise kohast on keel tõusnud tunduvalt kõrgemale, kuid ei ole siiski veel nõnda kõrgel, nagu vene *u*-d moodustades. Mõnes vene murdes võib see vahepealne häälik olla lähemal eesti *e*-le, teises taas lähemal eesti *i*-le. Eesti keeles on see vahehäälik muuseas omane lõuna-eesti murretele, kus ta võib esineda ülipika *ee*-na juhtudel, nagu *keeli*, *meeli*. Ka huulteartikulatsiooni poolest läheb kirjeldatud *e* lahku eesti *e*-st ja vene *э*-st. Kõrge *e* artikuleerimisel on nimelt huuled tõmbunud enam tahapoole ja nende vahel olev pilu on kitsam. Kõrge *e* tähistiseks on käesolevas töös tarvitatud foneetilist märki *é*. Kõrge *é* esineb siis juhtudel, nagu *делá* 'asjad', *везý* 'vean, viin', *перевезená* 'üleviidud', *вывезти* 'välja vedama', *везётe* 'veate, viite', *вывез* 'väljavedu', *бéрег* 'kallas', *на березý* 'kaldal'; *почемý* 'miks', *неумéренный* 'liialeminev', *перехóд* 'üleminek' jne. *дéла*, *везý*, *пéревезená*, *вывёсти*, *вёзоте*, *вывёс*, *бёрёк*, *на бёрёгу*, *почёмý*, *нeумэрённый*, *пéрехóт*.

On olemas mõningaid juhtumeid, kus samasuguse, eesti *e* ja *i* vahelise häälikuna hääldatakse ka kirjamärgid *a* ja *я*. Vt. nende kohta käsitlusi *a*-peatükis (lk. 34).

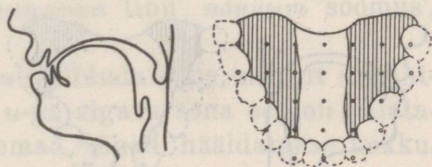
Rõhutu *e* võib tähistada teissuguseidki häälikuid peale ülalkirjeldatud *é*. Nimelt hääldatakse erasoost sõnade nominatiivi ja akusatiivi lõpp *-e* *э*-na, s. o. redutseeritud häälikuna, mida nimetatakse indiferentseks vokaaliks ja mida on lähemalt käsiteldud *a* all: *но́ле* 'põld', *злóе* 'õel, paha', *мóре* 'meri' = *но́лэ*, *злóя*, *мóря*. Samasugust indiferentset vokaali kuuleb komparatiivide lõpus, mis kirjutatakse *-ee*-ga: *добрéе* 'parem', *красivéе* 'ilusam', *скорéе* 'rutem' (*добрéя*, *красivéя*, *скорéя*). Peale selle esineb *э* mõnes üksikus sõnas, nagu *дво́е* 'kaks, kahed', *трóе* 'kolm' = *дво́я*, *трóя*. Käesolevas ühenduses pandagu veel tähele asjaolu, et mainitud *-e*-lõpuliste erasoost sõnade prepositsionaalis, mis on kirjapildilt sarnane nominatiivi ja akusatiiviga, hääldatakse *e* *é*-na: *в но́ле* 'põllul' = *ф* *но́лэ*. Kõrge

ē on ka neis komparatiivides, mille lõpus on vaid üks *e*: *дешевле* 'odavam' = *дешевлѣ*.

Palataliseerumata konsonantide *ж*, *ш* ja konsonantühendi *ч* järel on rõhutu *e* umbes samakõlaline, nagu rõhutu *a* samas positsioonis (vt. ülalpool). See häälik on akustiliselt umbes vene *ы* ja eesti *õ* vahekojal. Ta on igatahes nõnda lähedane eesti *õ*-le, et ei ole palju õigest hääldamisest mööda mindud, kui tarvitatakse eesti *õ*-d. Pandagu tähele järgmiste sõnade hääldamist: *женá* 'naine', *жестяно́й* 'plekine, plekist', *шестóй* 'kuues', *шерстяно́й* 'villane', *ценá* 'hind', *ры́жему* 'ruskele', *на́шему* 'meie omale', *целова́ть* 'suudlema' jne. Viimasena toodud sõnas võib esineda ka erandlikku hääldusviisi, nimelt *цалова́ть* (vt. lähemalt *a* all). Rõhuline *e* hääldatakse *ж*, *ш* ja *ч* järel *э*-na, kui ei tule esile muutust *ě*-ks: *жéньственность* 'naiselikkus', *ше́рст* 'vill', *це́нность* 'väärtus, väärtuslikkus' = *жéньствéньст́*, *ше́рст*, *це́нньст́*.

## и.

On jäänud kirjeldamata kõige kõrgem palataalne vokaal, nimelt vene *и*. Selle vokaali artikulatsioonikoht on hästi kõrge; üldiselt kõrgem, kui eesti vastel. Keeleselja eespoolne keskosa või eespool tõuseb artikuleerides vastu kõva suulae eespoolset keskosa ning eesosa, kus moodustub õige kitsas õhukanal. Õhukanal on vahel isegi nõnda kitsas, et kopsudest tulev õhuvool ei pääse temast läbi ilma hõõrdumata. Mida kitsam on õhukanal, seda tugevam on hõõrdumine. Isikuti võib hõõrdumine olla isegi nõnda tugev, et kuulduv peaaegu *й* (vene *й*). Vene *и*-d iseloomustab muuseas õhukanali eriline ahtus kanali keskosas, mis põhjustab tugevamat hõõrdumist kui eesti keeles ning akustiliselt on vene *и* seega tugevam kui eesti *и* (vt. joon. 19). Huuled on *и*-d artikulee-



Joon. 19. Vasakul: läbilõige suuõõnest *и* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *и*-st.

rides tõmbunud õige tugevasti tahapoole ja pilu nende vahel on õige kitsas ning pikk.

Kirjapildi *u*-ga tähistatakse vene keeles ennekõike eesti *i* vastet. *u* ees olev konsonant on ikka palataliseeritud (peale *ж*, *ш* ja *ч*): *уго* 'ike', *ули* 'või, ehk', *ускра* 'säde', *умти* 'minema', *кунаруц* 'küpress', *книгохранулице* 'raamatukogu, raamatuhoidla', *куния* 'koopia', *лилия* 'liilia', *оули* 'lõõdi, peksti'.

Mõnes sõnas võib kuulda *u* hääldusena ühendit *ju* (eesti *ji*): *обуих* 'mõlemaid', *обуими* 'mõlematega' (*абужух*, *абжуими* jne.).

Peale selle on *u* vene *ы* tähistiseks *ж*, *ш* ja *ч* järel ning mõnel muulgi juhul, mida käsitellakse lähemalt *ы* all.

Kõrge vokaalina *u* ei redutseeru.

### Keskvokaal.

Keskvokaalideks nimetatakse neid avahäälikuid, mille artikuleerimiskoht on velaarsete ja palataalsete vokaalide artikuleerimiskoha vahel. Eesti keeles on keskvokaaliks *õ*. Eesti *õ* on artikuleerimisviisilt väga lähedane eesti *e*-le ja sellepärast seda häälikut nimetataksegi kesk-*e*-ks. Eesti *õ* moodustub nõnda, et keel tõuseb samale kõrgusele, nagu *e*-d moodustades, ent tõus on tagapoolsem kui *e* puhul.

*bl.*

Vene *ы* on kõrge keskvokaal, mille artikuleerimisel keel on tõusnud umbes niisama kõrgele, nagu vene *u*-d kujundades. Keeleseljast tõuseb keskosa, mitte eesosa. Keeleselja

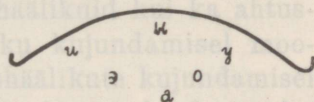
tõus suundub vastu kõva suulae keskosa (vt. joon. 20). Väga oluline on ka huulteartikulation. Huuled on veelgi enam tõmbunud tahapoole kui vene *u*-d moodustades. Huultevaheline pilu on äärmiselt kitsas. Vene *ы* läheb eesti



Joon. 20. Vasakul: läbilõige suuõõnest *ы* artikuleerimisel; paremal: palatogramm *ы*-st.

õ-st selle poolest lahku, et tema moodustuskoht on eespoolsem ja kõrgem; on lähemal *i*-le. Akustiline mulje vene *u*-st on niisugune, nagu oleks korraga hääldatud eesti *õ* ja *i*. Eestlane analüüsibki sageli *u* mõlemad osised eesti keele seisukohalt iseseisvaiks häälikuiks ning hääldab diftongi *õi*. Isegi kirjutatult võib kohata *õi*-d, kui eesti tekstis esineb mõni vene sõna või nimi, näit. *mõi* = *мы* 'meie', *bõili* = *были* 'olime'. Seesugune hääldus on aga väär. Vene *u* ei ole diftong. Lõunaestlastel on kerge õiget vene *u*-d taotella, sest lõuna-eessti murretes esineb samasugune häälik ühiskeele pika *õõ* vastena (*mõõk* = *мыык*, *rõõt* = *рыыт*) või ka lühikesena üksikuis sõnusus (*sõs* 'siis' = *сыс*). Missuguses vahekorras on vene *u* teiste vene vokaalidega artikulatsioonikohta poolest, näitab kõige ilmekamalt joon. 21.

Vene kirjamärk *u* on ülalkirjeldatud keskvokaalipeamiseks tähistajaks: *дым* 'suuts', *лыжа* 'suusk', *покрыть* 'katma', *рыжий* 'ruske', *рыжеволосый* 'punapäine', *горы* 'mäed', *горы* 'mäe' jne.



Joon. 21. Vene keele vokaalide artikulatsioonikohtade skeem. — Bogoroditski järgi.

Peale selle võib *u* tähistiseks

olla *u* ning seda kõigepealt just *ж*, *ш* ja *щ* järel: *жить* 'elama', *переживание* 'elamus', *придерживать* 'kinni pidama', *шить* 'õmblema', *широкий* 'lai', *расширить* 'laiendama', *большие* 'suured', *цирк* 'tsirkus', *лэкция* 'loeng' = *жить*, *пéреживáниэ*, *пpидéрживáт*, *шýт*, *шыpóкúй*, *рашиpúит*, *бáлишыé*, *щýрк*, *лэкцúя*. Vene ortograafia nõuete järgi ei kirjutata *u*-d *ж* ja *ш* järel, kuid *щ* järel on *u* just tavalisem: *цыган* 'mustlane', *цынга* 'skorbuut', *цыплёнок* 'tibu', *пáнщýрь* 'soomus', *щýрьóльник* 'habemeajaja'.

Muudelgi juhtudel võib *u* häälduda *u*-na, nimelt sandhi-nähtusena sõna alguses. Kui *u*-ga algava sõna ees on palataliseerimata konsonant ja mõlemad sõnad hääldatakse kokku, nagu oleksid nad foneetiliselt ainult üks sõna, muutub *u* *u*-ks. Laused *из избы* 'majast, onnist', *кот и повар* '(isa)kass ja kokk', *человек идёт* 'inimene tuleb' jne. hääldatakse *из\_ызы*, *кот\_у*

пóвр, чéлавэк, удóт. Prefiksita järel, mis kirjutatakse tüvega kokku, tarvitabki ortograafia grafeemi *ы*: *отыгрáть* 'mängides tagasi võitma' (kuid *игрáть* 'mängima'), *обыск* 'läbiotsimine', *отыскáть* 'üles otsima' (kuid *искáть* 'otsima').

Omadussõnade lõpp *-ый* (*твёрдый* 'kõva', *чёрный* 'must', *первый* 'esimene') hääldatakse kas täiesti vastavalt kirjutusviisile, s. o. *ы*-ga diftongi esimeses osises, või esimene osis kuulub redutseeritud *у*-na: *твёрдый*, *чёрный*, *первый*. Seega siis hääldatakse lõpp *-ый* sarnaselt omadussõnade lõppudega *-ой* ja *-ий* (*к*, *г* ja *х* järel): *чёрной* 'musta', *рабский* 'orjalik', *тихий* 'vaikne' (*чёрный*, *рабский*, *тихий*).



### 3. Labiaalsed häälikud.

Labiaalsed häälikud ehk huulhäälikud on need, mille artikuleerimisel huultel on esmajärguline ülesanne. Hääliku moodustajaks võivad olla mõlemad huuled. Sel juhul kõneleme bilabiaalsetest häälikutest. Kui aga häälik moodustatakse alumise huule ja ülemise hammastereaga, kõneleme dentilabiaalsetest ehk labiodentaalsetest häälikutest. Huultega võib kujundada niihästi sulghäälikuid kui ka ahtushäälikuid ja avahäälikuid. Sulghääliku kujundamisel moodustavad huuled täieliku sulu, ahtushäälikute kujundamisel võib olla mitmesugune pilu huulte või alumise huule ja ülemiste hammaste vahel. Vene keeles tulevad üksnes labiaalsed sulg- ja ahtushäälikud kõne alla. Niisuguseid vokaale vene keeles ei ole, millede huultetegevus oleks vältimatuks funktsiooniks. Võorkeeltest vene keelde tulnud laensõnades asendatakse algkeele *и* kas *u*-ga või *ю*-ga ja *ö* *e*-ga või *э*-ga: *психология* 'psühholoogia', *физика* 'füüsika', *сюжет* 'süžee', *этиод* 'etüüd', *Гёте* 'Goethe', *экспортёр* 'eksportöör'.

#### Sulghäälikud.

##### *п, б* ja *м*.

Vene keele bilabiaalsed sulghäälikud on *п* ja *б*. Esimene neist on helitu ja teine heliline. Helitu moodustamisel on häälehuuled hõngusasendis ja helilise moodustamisel on nad foneerimis- ehk võnkeasendis. Vene helitu *п* moodustatakse nagu eesti *p*. Mõlemas keeles toimub selle hääliku artikuleerimine nõnda, et huuled lähenevad jõudeasendist teineteisele (peamiselt läheneb alumine huul ülemisele) ning moodustavad siis hetkeks täieliku sulu manustorust väljatungivale

õhuvoolule. Kui sulg katkestatakse, kuulub naksatus, mida nimetamegi vene *n*-ks või eesti *p*-ks. Sulu moodustamisel ei ole huultel kindlat kuju, vaid nende asend oleneb naabrusvokaalidest. Vene helilist *δ*-d moodustades pandagu tähele, et seda ei hääldata poolheliliselt, s. o. eesti *b* sarnaselt või täiesti helitult. Helilise ja helitu sulghääliku kohta pandagu tähele kirjeldusi *κ* ja *m* all ning niisuguste sõnade venepärasest hääldamisest, nagu *ба́бка* 'eideke, emake' ja *па́пка* 'papp', *бу́шь* 'lööma, peksma' — *ну́шь* 'jooma', *бу́ба* 'uba' — *па́па* 'papp', *бу́й* 'lahing, võitlus' — *но́й* 'laula', *бу́рм* 'parras' — *но́рм* 'sadam', *бу́дь* 'ole' — *ну́ть* 'tee, teekond'.

Peale nende juhtude, kus sandhi tõttu (vt. lk. 51 jj.) helitu *n* võib muutuda heliliseks ja heliline *δ* helituks, vastavad üldiselt kirjamärgid *n* ja *δ* hääldusele. Palataliseeritud bilabiaalsetest sulghäälikutest kõneldakse vastavas peatükis.

Labiaalselt moodustatakse vene *m* samuti, nagu *n* ja *δ*, või täpsemalt öeldes, nagu *δ*, sest *m* on heliline häälik. Vahe *m*-i ja labiaalsete sulghäälikute vahel seisab selles, et *m*-i artikuleerimisel on käik ninaõõnde avatud. Seetõttu käib *m*-i artikuleerimisel kaasas ninaheli. Vene *m*-i ja eesti *m*-i nimetatakse bilabiaalseks nasaaliks. Eesti *m*-i moodustamisel on ninaheli tugevam, s. o. käik ninaõõnde on avaram nibu ja pehme suulae madalama asendi tõttu. Muidu moodustatakse mõlema keele bilabiaalne nasaal enam-vähem samal viisil. Palataliseeritud *m*-st on kõnet eripeatükis.



Joon. 22. Läbi-  
löige suuõõnest  
*n*, *δ* ja *m*-i arti-  
kuleerimisel.

Lingvopalataalset artikulatsiooni palataliseerimata *n*, *δ* ja *m*-l ei ole, vaid keeleasend oleneb peamiselt naabrusvokaalidest (vt. joon. 22).

### Ahtushäälikud.

**в, ф.**

Bilabiaalseid ahtushäälikuid vene keeles normaalselt ei ole. Olemasolevad ahtushäälikud on dentilabiaalsed. Kõige

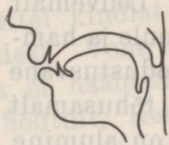
pealt kohtame helilist *в*-d. Vene *в* artikuleeritakse nõnda, et alumise huule välisserv lükatakse ülemise hammasterea siseserva vastu. Hammaste vahel olevad praod ei lase sulgu tekkida, vaid õhk pääseb hammastevahedest läbi. Lõdvemalt moodustatud *в* puhul pääseb osa õhku välja ka huule ja hammasterea vahelt. Vene *в* ja eesti *v* peamine moodustusvahe on intensiivsuses. Vene *в* on moodustatud palju tõhusamalt kui eesti *v*, s. o. vene hääliku artikuleerimisel on alumine huul surutud palju tugevamini ülemise hammasterea vastu kui eesti keeles. Lingvopalataalselt ei ole *в*-l kindlat artikulatsiooni, nagu muudelgi bilabiaalsetel häälikutel.

Vene *в* tähistiseks on harilikemalt kirjamärk *в*: *ва́ленки* 'vildid', *вли́яние* 'mõju', *вно́вь* 'uuesti, jälle', *водá* 'vesi', *вредный* 'kahjulik', *муравéи* 'sipelgas', *объя́вить* 'kuulutama' jne. Peale selle võib *в*-d tähistada *г*-gi. Nimelt hääldatakse genitiivilõpud *-ого* ~ *-ого* ~ *-огó*, *-его* ~ *-егó* nagu *о́ва* ~ *о́ва* ~ *о́во*, *э́ва* ~ *э́во*: *большо́го* 'suure', *дорого́го* 'kalli', *краси́вого* 'ilusa', *вели́кого* 'suure', *кого́* 'kelle', *сýнего* 'sinise', *чегó* 'mida, mille', *егó* 'tema' = *ба.лишóва*, *дв.раго́ва*, *краси́вава*, *вели́кава*, *кво́*, *сýнева*, *чэво́*, *жéво*. Siia kuulub ka sõna *сего́дня* 'täna' = *э́воо́днй*.

Sõnadest *здра́вствуй* ja *здра́вствуйте* 'tere' on kõnekeeles harilikud *в*-ta kuluvormid: *здра́ствуй*, *здра́ствуйте́* või *здра́стуй*, *здра́стуйте́*.

Dentilabiaalse helilise ahtushääliku helitu vaste on *ф*. Eesti ühiskeeles on *f* laensõnade kaudu saanud harilikuks häälikuks, kuid siiski peab eestlase seisukohalt juhtima erilist tähelepanu vene *ф*-le, et teda hääldataks igas positsioonis kõigiti korrektselt. Eesti intervokaalne (vokaalidevaheline) *f* on ikka geminaat ehk kaksishäälik, mida vene *ф* ei ole. Eesti sõnad *аферист*, *афоризм*, *эфемеерне*, *перфораатор* hääldatakse tegelikult *аф-ferist*, *аф-forism*, *эф-femeerne*, *перф-foraator*. Vene vastetes *афери́ст*, *афори́зм*, *эфеме́рный*, *перфори́атор* on aga ikka üksis-*f*, mis kuulub järgneva vokaali juurde. Isegi siis võib häälduda vene *ф* üksishäälikuna, kui teda ortograafias tähistatakse kahekordse kirjamärgiga: *аффéкт* 'afekt', *эффéкт* 'efekt'.

Ehk küll *f* on eesti ühiskeeles saanud harilikuks hääli-  
kuks, leidub siiski küllalt eestlasi, kellele selle hääliku õige  
moodustamine teeb tõsist raskust. Vene *φ*-i asemel häälda-  
takse sõna alguses eesti *v* või sõna sees ka  
ühend *hv*. Seepärast oldagu tähelepanelikud  
eriti niisuguste vene sõnade hääldamisel, kus  
eesti keele vasteis on *v* hääldamine otse amet-  
lik: *φάβρικα* 'vabrik', *φανέρα* 'vineer', *φαραβή*  
'vaarao', *φεβράλι* 'veebruari', *φέλις* 'velsker',  
*φύγα* 'viigimari', *φόρμα* 'vorm' jne.



Joon. 23. Läbi-  
lõigesuudõonest  
*ε* ja *φ*-i arti-  
kuleerimisel.

*B* ja *φ*-l ei ole erilist silmatorkavat ling-  
vopalataalset artikulatsiooni (vt. joon. 23).

Labiodentaalsete *ε* ja *φ* asemel hääldatakse bilabiaalsed *ε*  
ja *φ*, kui need häälikud on bilabiaalide ees, nagu näit. *ε* *βολύ-  
μιόν* 'suures', *ε* *πέρωμ* 'esimeses', *ε* *μάε* 'mais'.

#### 4. Hääldusalus.

Üksikute häälikute käsitluses on ilmnenud, et suur osa vene keele häälikuist on eestlasele võõrad ning tuleb seega kätte õppida. Faktiliselt lähevad kõik vene keele häälikud eesti omadest artikulatsiooni poolest lahku, kuid seal, kus erinevus on väike või ainult foneetiline pisiasi, ei ole keeleõppimisel tarvis ennast eriliselt pingutada, et saada kätte peensusi juba alguses. Peensused harjuvad iseenesest külge võõra keelega tihedamalt kokku puutudes. Suuremad eksimused, mida eestlane teeb vene keelt kõneldes, on heliliste sulghäälikute  $\delta$ ,  $z$ ,  $\partial$  ja helilise  $z$  asendamine eesti poolheliliste  $b$ ,  $g$ ,  $d$  ja  $s$ -ga. Raskusi teevad ka  $x$  ja selle heliline vaste  $\gamma$  ning vene  $\lambda$ . Vähem eksitakse  $\kappa$ ,  $u$ ,  $u$  ja  $\phi$ -i vastu. Vokaalidest ei ole eestlasele kerged vene  $\nu$  ning  $a$ ,  $o$  ja  $e$  reduktsioonid ning mitmesugused varjundid.

Võõrast keelt õppides peetagu algusest peale silmas seda asjaolu, et üheski keeles ei vasta kirja pilt sajabrotsendilisel tölisele hääldusele. Vene keeles ei ole ortograafia kaugeltki ideaalselt foneetiline. Seepärast tuleb aina jälgida elavat keelt korrektselt hääldajate suust.

Ei aita üksnes sellest, et õpime ükshaaval selgeks kõikide häälikute täpse moodustuskoha, vaid peame tähele panema veel üht õige olulist seika, mis käib kaasas vene keele häälikute artikuleerimisega. Igal keelel on oma hääldusalus ehk artikulatsioonibaas. Vene keelel on teissugune hääldusalus kui eesti keelel. Hääldusalusega mõeldakse üldist häälikute artikuleerimisviisi, s. o. kas häälikud moodustatakse kõrgemalt või madalamalt, eespoolsemalt või tagapoolsemalt. Vene keeles on hääldusalus tunduvalt kõrgem kui eesti kee-

les. Vene keelt kõneldes on siis keel kogu aja enam tõusnud kui eesti keeles. Kui keel tõuseb kõrgemale, on võimalik moodustada häälikuid intensiivsemalt ning täpsemalt. Selle tõttu on vene keele hääldus intensiivsem kui eesti keele oma. Iga üksik rõhuline häälik artikuleeritakse selgemalt kui eesti keeles, kui häälik ei ole redutseerunud. Intensiivsus ning selgumus tuleb esile eriti just konsonantide artikuleerimisel. Eesti keeles on artikuleerimine loid. Keelt tõstetakse üles suulae poole ainult nõnda palju, kui on tingimata vaja. Mitte üksnes vene lingvopalataalne artikulatsioon on eesti omast intensiivsem, vaid ka huultetegevus on vene keeles tõhusam kui eesti keeles.

Vene keeles on veel väga tähtis häälduse tsentralisatsioon. Tsentralisatsiooniks nimetatakse nähtust, et pearõhust oleneb häälikute moodustusviis, pikkus, esinemisvõimalus jne. Vene keel on tugevasti tsentraliseeriv. Üldmainitud intensiivne hääldus tuleb esile ainult selles sõnas, millele langeb rõhk. Rõhutus asendis taandub artikulatsioon. Eriti just vokaalid võivad kaotada oma hariliku artikulatsioonikoha, mis läheneb keele indiferentsele jõudeasendile või mõnele muule artikulatsioonikohale.

## 5. Sandhi.

India foneetikateadusest tulnud sõnaga *sandhi* tähistatakse kõigepealt hääliku helilisuse muutumist naabruse järgi, mis tuleb esile kahe sõna kokkupuutekohal, kui ka muid muutusi samas asendis. Käesolevas töös tahetakse sandhi kohta käivas peatükis tõsta esile just heliliste häälikute helitaks muutumist ja, vastupidi, helitute muutumist heliliseks. Vene keel on väga selgekujuline sandhikeel. Ka eesti keel on sandhikeel, kuid eesti keeles ei saa sandhi nõnda ilmekalt esile tulla, nagu vene keeles, sest eesti keeles on helilisusel väga väike osatähtsus. Eesti sandhi kohta võrreldagu näiteks *b* hääldamist lauseis *joob õlut* ja *joob piima*. Esimesel juhul säilib *b* niisugusena, kuid teises lauses hääldatakse ta täiesti helitu *p*-na.

Absoluutses sõnalõpus muutuvad vene keeles helilised häälikud helitaks: *уб* 'uba' = *уб* (*убы* 'oad'), *губ* 'huulte' = *гуп* (*губа*), *короб* 'paun, korv, karp' = *коррн* (*короба* 'pauna'), *год* 'aasta' = *гот* (*годы* 'aastad'), *рог* 'sarv' = *рок* (*рога* 'sarve'), *дорог* 'kallis' = *доррк* (*дорогой*), *жемчуг* 'helmes' = *жэмчук* (*жемчуга* 'helme'), *сад* 'aed' = *сат* (*сады* 'aiad'), *труд* 'töö' = *трут* (*труды* 'tööd'), *медведь* 'karu' = *мёвёт* (*медведи* 'karud'), *ров* 'kraav' = *роф* (*в ро́ве* 'kraavis'), *здоровь* 'terve' = *здароф* (*здоровый*), *новь* 'uudismaa' = *ноф* (*новый* 'uus'), *нож* 'nuga' = *нош* (*ножи* 'noad'), *ёж* 'siil' = *жош* (*ежовый* 'siili'), *неуклюж* 'kohmakas' = *нёуклюш* (*неуклюжий*), *без* 'ilma' = *бес*, *воз* 'koorem' = *вос* (*возы* 'koormad'), *слёз* 'pisarate' = *слос* (*слеза* 'pisar'), *водовоз* 'veevedaja' = *вдавос* (*водовозы* 'veevedajad'). Helitaks muutuvad nimelt need helilised häälikud, millel on olemas helitu homorgaanne vaste, s. o. б, г, д, в, ж, з, γ, mis

muutuvad *n, κ, т, ф, ш, x* ja *c*-ks. Algupäraselt helilised häälikud püsivad peale absoluutse sõnalõpu ka lauses helituna, kui järgneb häälik on helitu: год томъ назád 'aasta tagasi' = год томъ назáт, под кни́гой 'raamatu all' = под кни́гой (aga под окно́м 'akna all' = под акно́м). Kui järgneb heliline häälik, võivad algupäraselt helilised konsonandid saada taas heliliseks. Vokaalide ja nende heliliste konsonantide ees, millel ei ole homorgaanset helitut vastet, võib siiski püsida ka helitu häälik. Näiteks võib hääldada реж волосы 'lõika juuksed' = реши волосы, реж мя́со 'lõika liha' = реши мя́со, реж огу́рец 'lõika kurki' = реши огу́рец, kuid ikka реж бу́лку 'lõika saia' on helilise ж-ga: реж бу́лку.

Helituks muutuvad ka absoluutses lõpus olevad helilised ühendid жд ja зд: возе́дь 'juht' = вои́т, грузе́дь 'võiseen' = грузе́т.

Sõna alguses ja sõna sees hääldatakse helitute konsonantide ees olevad heliliseks märgitud *б, г, д, в, ж* ja *з* ikka helitult: губка 'käsna, vamm' = губка, ба́бка 'eideke, vanaemake' = ба́бка, коро́бка 'karp' = коро́бка, ры́бка 'kalake' = ры́бка, гребца́ 'sõudjad' = гребца́, сосе́дка 'naabrinaine' = сосе́дка, бу́дьте 'olge' = бу́дьте, ся́дь\_ка 'istu ometi' = ся́тка, вку́с 'maitse' = вку́с, впи́сать 'sisse kirjutama, registreerima' = впи́сать, все́ 'kõik' = все́, вто́рник, 'teisipäev' = вто́рник, лóвкий 'osav, väle' = лóвкий, овсóм 'kaeraga' = овсóм, дéлавши 'teinud' = дéлавши, лóжка 'lusikas' = лóжка, нóжка 'jalake' = нóжка, скáзка 'muinasjutt' = скáзка, везти́ 'vedama, viima, tooma, sõidutama' = везти́. Kui samade sõnade mõnes teises vormis on vokaal algupäralt helilise hääliku ja järgneva helitu konsonandi vahel, muutub vastav häälik taas heliliseks: гребца́ 'sõudja', лóвок 'osav', лóжек 'lusikate' = гребца́, лóвок, лóжек.

Samade sandhipõhimõtete järgi ei või sõna alguses või sõna sees esineda helitud konsonandid *κ, п, т, с, ш, ф, x* heliliste *б, г, д, ж, з* ees, kuigi neid tarvitab ortograafia selleski positsoonis: вокзáл 'vaksal' = вокзáл, экзáмен 'eksam' = экзáмен, экзeмпляр 'eksemplar' = экзeмпляр, анекдóт 'anekdoot' = анекдóт, молотба́ 'rehepeks' = млáдба́, отдых 'puhkus' = оддых, отбóр 'valik, selektsioon' = адбóр, сбóрник 'kogu' = збóрник,

сделать 'tegema' = *здѣлать*, *сговор* 'kokkulepe' = *зговор*, *просьба* 'palve' = *прóсьба* jne. Teiste heliliste konsonantide ees võivad aga helitud *к, н, т, с, ш* jne. olla: *свет* 'valgus; maailm', *квас* 'kali', *ответ* 'vastus' (*свѣт, квас, отвѣт*), *слои* 'kiht, lade' (vrd. eritähendusliku sõnaga *злой* 'halb, õel', kus sõna alguses on heliline *з*), *смѣна* 'vahetus' = *смѣна* jne.

Helitute konsonantide heliliseks muutumine tuleb õige ilmekalt esile veel sõnalõpus, kui lauses helitu häälik satub otseselt järgneva helilise ette: *от города* 'linnast' = *ад\_гóрòду*, *кот был* 'kass oli' = *код\_был*, *ѣри был* 'kiisk oli' = *јорж\_был*, *наш дом* 'meie maja' = *наж\_дом*, *ты идѣшь домой* 'sina lähed koju' = *ты идѣж\_домой*, *фунт бѣлого хлѣба* 'nael saia' = *фунд\_бѣлòвò хлѣбò*, *брось долóй* 'viska maha' = *брòз\_дòлòй*, *сейчас бѣдет* 'kohe on' = *сѣйч́ас\_бѣдѣт* jne. Heliliseks muutumine on seda kuuldavam, mida tihedamalt sõnad hääldatakse ühte. Kui lause on hääldatud nõnda, et iga sõna on öeldud omaette, võib sandhi jääda esile tulematagi, näiteks lauses *фунт бѣлого хлѣба* = *фунт бѣлòвò хлѣбò*, *он бѣдет дома* 'ta on kodu' = *он бѣдѣт дòмò*, *я ушѣл от дома* 'läksin maja juurest' = *ја ушòл от дòмò* jne. Sõnalõpuliste *к, н, т, с* ja *ш* heliliseks muutumine toimub nende häälikute homorgaansete heliliste vastete *б, г, д, ж, з* ees. Muude heliliste konsonantide ja ikka heliliste vokaalide ees võivad *к, н, т, с* ja *ш* siiski esineda: *с в́ами* 'teiega' = *с\_в́ами*, *с р́ьбой* 'kalaga' = *с\_р́ьбòй*, *от окн́а* 'akna juurest' = *ат\_акн́а*, *у нас корòв м́ало* 'meil on vähe lehti' = *у\_нас карòф\_м́алò*. — Sandhiline nähtus on ka see, et *с* võib järgneva *ч* ees muutuda *ш*-ks: *нас ч́аем угост́или* 'meid kostitati teega' = *наш\_ч́аём угаст́или* (või ka *нас ч́аём угаст́или*).

Siia peatükki võiks võtta mitmeid muidki konsonantide assimilatsiooninähtusi, kuid nende kohta on juba lähemalt sõna võetud teistes ühendustes, nagu *зч* ja *сч* muutumine *ш*-ks (*извòзчик* 'voorimees' = *извòщик*, s. o. *извòйч́ик*, *подп́исчик* 'tellija' = *пòтп́исч́ик*), *дч* ja *тч* muutumine *ч*-ks (*завòдчик* 'vabrikant' = *звòч́чик*, *лѣтчик* 'lendur' = *лòч́чик*), *сш* muutu-

mine *uu-ks* (расширить 'laiendama' = *raimširīt*), жж *muutu-*  
mine жж-*ks* (безжалостный 'halastamatu' = *бэжжэлхсыннй*) jne.

Sandhi võib tulla esile vokaalidegi juures. Konsonantide sandhi oli regressiivne, s. o. järgnev vokaal mõjustas eelnevat. Vokaalide sandhi on progressiivne. Sõnalõpuline palataliseerimata konsonant mõjub nimelt järgneva sõna alguses olevale *u*-le nõnda, et viimane muutub *u*-ks: *из избѣ* 'majast, onnist' = *из\_избѣ* (vt. lähemalt *и* käsitluses, lk. 43).

## 6. Nasalisatsioon.

Hääldusorganitest kõneldes on öeldud, et pehmel suulael ja nibul on ülesandeks sulgeda käiku ninaõõnde või avada seda. Vene keeles on tavaliselt ikka käik ninaõõnde suletud. Avatud on ta ainult nasaalide *m*, *n* artikuleerimisel. Samuti on eesti keeles nasaalide *m*, *n* ja *ŋ* artikuleerimisel käik ninaõõnde avatud. Pehme suulagi koos nibuga on laskunud hästi madalale, nõnda et ninaõõnest pääseb läbi õige tugev õhuvool. Vene keeles on avaus ahtam, s. o. pehme suulagi ja nibu on kõrgemal. Seetõttu on vene keeles ninast läbitungiv õhuvool nõrgem. Teiste sõnadega: vene keeles on nasalisatsioon nõrgem kui eesti keeles. Eesti keeles ei ole nasaalsus mitte ainult tugevam, vaid tal on ka suur koartikuleeriv ehk kaashäälduslik mõju. Eesti keeles ei ole nimelt mitte ainult *m*, *n* ja *ŋ* artikuleerimisel käik ninaõõnde avatud, vaid avaus tekib juba eelneva vokaali moodustamisel ning kestab ka järgneva vokaali moodustamise aja. Kuulatatagu selleks eesti sõnade *oma*, *onu* hääldamist. Ka naabruskonsonantidele avaldavad *m*, *n*, *ŋ* nasaleerivat mõju, kuigi tunduvalt vähem kui vokaalidele. Eriti tugev on eesti keeles progressiivne nasalisatsioon, s. o. õige tugevat ninaheli kuuleb nasaalile järgneva vokaali hääldamise ajal. Eestlane ise ei pane oma keele suurt nasaalsust tähele, sest sellega on ta keelevaist harjunud. Võõras aga märkab seda kohe, ning eriti siis, kui seda kohastatakse ka võõrkeelele. Vene keeles ei ole ei regressiivset ega progressiivset nasalisatsiooni nimetamisväärsetki. Kuulatatagu selleks vene sõnu *ymá* 'tarkuse, mõistuse', *oná* 'tema'. Eesti keele omapäraks on veel see, et ka *b* ja väiksemal määral *d*-gi järel on vokaal nasaleeritud. Vene keel ei tunne niisugust nasaleerimist. Võrreldagu öeldu kohta vene *óda* 'mõlemad' ja eesti *uba* hääldamist.

## 7. Velarisatsioon.

Vene keele konsonantide süsteemis on väga tähtis täpselt vahet teha „pehmete“ (*мягкие*) ja „kõvade“ (*твердые*) konsonantide vahel. Nagu näeb järgmises peatükis, iseloomustab „pehmete“ ehk palataliseeritud konsonantide moodustamist keele lisasuundumine kõva suulae poole. „Kõvade“ konsonantide artikuleerimisel esineb aga lisasuundumist pehme suulae (*velum palati*) poole. Seepärast nimetataksegi seda nähtust velarisatsiooniks. Kui moodustatakse konsonanti, millele järgneb *a*, *o*, *y* või *ы*, eriti aga just *o* ja *y*, suundub keel konsonandi artikuleerimisel peale hariliku artikuleerimiskoha ilmesti veel kõva suulae poole umbes samasse kohta, kus artikuleeritakse vene *y*. Teiste sõnadega öeldes, hääldatakse samaaegselt konsonant ja *y*. Velaarsetest vokaalidest kõneldes on mainitud, et nende moodustamisel on oluline huulte ettepoolelukkumine ja ümmardumine. See foneetiline nõue tuleb esile ka velarisatsiooni puhul. Kui keel konsonandi artikuleerimisel suundub pehme suulae poole, astub esile ka labialisatsioon. Sellepärast nimetavadki mõned autorid velarisatsiooni labiovelarisatsiooniks. Peale keele tõusu pehme suulae poole ja labialisatsiooni on velarisatsiooniks veel vaja, et vastava hääliku omaheli peab langema. Igal häälikul on teatavasti oma eriline helikõrgus, mis on oluline hääliku mündiks. Palatalisatsiooni puhul, vastupidi, omaheli tõuseb. Kui omaheli langeb, kuulduv häälik „kõvana“, omaheli tõustes aga „pehmena“. Kõrvakuulmisel saab velariseeritud konsonandist mulje, nagu oleks konsonandiga samaaegselt hääldatud vene *y*, mis vastab enamvähem täpselt tõelistele asjaoludele. Harjumata kõrv võib aga valesti analüüsida velari-

seeritud konsonanti ning tajuda seda nõnda, nagu oleks öeldud konsonant + lühike *y*. Kõige ilmekam on vene keele velarisatsioon velaarsetel ja labiaalsetel konsonantidel (käesolevas töös tähistatakse velarisatsiooni väikese *y*-ga vastava konsonandi järel): *zod* 'aasta' = *zʸom*, *kom* 'kass' = *κʸom*, *δoδ* 'uba' = *δʸon*, *non* 'papp' = *nʸon*, *moü* 'minu' = *mʸoü*, *zýby* 'huuled' = *zʸýby*, *makýjo* 'niisugust' = *makʸýjy*, *δýлка* 'sai' = *δʸý.лκv*, *nyтb* 'tee, teekond' = *nʸým*, *мыка* 'piin' = *mʸýκv*. Velarisatsiooni võib aga mujalgi kuulda, kuigi teised konsonandid ei velariseeru nõnda tugevasti: *κтo* 'kes' = *κтʸo*, *вопpóс* 'küsimus' = *вoпpʸóс*. Velarisatsiooni peamine esinemiskoht on rõhuline silp. Lauses tuleb ta kõige enam kuuldavale silbis, millele langeb lauserõhk. Kui rõhutatud silbis venib vokaal pikemaks, kuuldub velarisatsioon ühtlasi selgemalt. Nõnda näiteks sõnades *но́ле* 'põld', *zóбы* 'aastad' on ta tugevam kui sõnades *нол* 'põrand' ja *zod* 'aasta'.

## 8. Palatalisatsioon.

Vene keele omapäraks on seik, et ta tunneb kaht rühma konsonante, „pehmeid“ ja „kõvu“, millede esinemistingimused jooksevad punase lõngana läbi keele foneetilise konstruktsiooni. „Pehmed“, „muljeeritud“, „peenendatud“ ehk palataliseeritud konsonandid on need, millede moodustamisel peale hariliku artikulatsioonikoha lisandub veel puudutust kõval suulael või suundumist kõva suulae poole. Kui konsonant on velaarne või labiaalne, tuleb juurde palataalne lisaartikulatsioon. Kui aga häälik on juba oma iseloomult palataalne, laieneb palataliseerimisel artikulatsiooniala kõval suulael. Lisaartikulatsioon on umbes samas suunas või kohas, kus moodustatakse eesti *i* ja *j*. Sellepärast saab palatalisatsiooniga harjumata kõrv mulje, nagu oleks hääldatud asjaomane konsonant + *i* või *j*. Et eesti keeles on olemas palatalisatsioon, ei peaks eestlasele selle tajumine ning tarvitamine vene keeles olema raske. Siiski peab kohe alguses ütlema, et eesti keele ja vene keele palatalisatsioon ei ole teineteisega võrdsed. Esiteks võivad eesti ühiskeeles palataliseeruda üksnes konsonandid *l*, *n*, *r*, *s*, *t(d)*, vene keeles palataliseeruvad aga kõik konsonandid. Teiseks erinevuseks on see, et eesti keeles põhjustavad palatalisatsiooni peamiselt üksnes *i* ja *j*, vene keeles aga avaldavad palataliseerivat mõju niihästi *i* kui ka *e*. Peale selle on vene palatalisatsioon tugevam kui eesti keele oma. Vene palatalisatsiooni tugevus seletub sellega, et keele lisapuudutusala on suurem kui eesti keeles. Keel on hästi kõrgel, palataliseeritud *ž* (vt. allpool) või *j* asendile õige lähedal. Eriti tugevasti on hääldatud palatalisatsiooni lõpposa. Seetõttu võib vene palataliseeritud konsonandi lõpus kuulda

$\tilde{x}$ -d või  $j$ -d, mida eesti keeles ei kuule. Pandagu öeldu kohta tähele palatalisatsiooni eesti sõnas *pätt* ja vene sõna *пять* 'viis' = *námj*. Lõpuks on vene keele palatalisatsiooni iseloomustuseks veel vastava konsonandi omaheli tõus, mis annab konsonandile pehmust.

Vene keeles on palatalisatsioonil suur keeleline ülesanne. Ülesanne on palju suurem kui eesti keeles. Eestigi keeles eraldab palatalisatsioon teineteisest sõnu, nagu (*lamba*) *tall* ja (*hobuse*) *tall*. Vene keeles on rohkesti niisuguseid juhte, kus sõnade eraldajaks on just palatalisatsioon, näit. sõnus *мал* 'väike' ja *мял* 'muljus, sõtkus, kortsutas' (*мáл*), *лук* 'sibul' ~ *люк* 'luuk' (*лук*), *нос* 'nina' ~ *нёс* 'kandis, viis, tõi' (*нос*), *вон!* 'välja!' ~ *вонь* 'hais, lehk' (*вои*), *стал* 'sai, hakkas, jne.' ~ *сталь* 'teras' (*стáл*), *ел* 'sõi' (*жел*) ~ *ель* 'kuusk' (*жел*), *был* 'oli' ~ *быль* 'muistend' (*был*), *вес* 'kaal' (*вэс*) ~ *весь* 'kõik' (*вэс*), *брат* 'vend' ~ *брать* 'võtma' (*брат*) jne.

Palatalisatsiooni märkimiseks on vene keeles olemas mitu võimalust. Kõigepealt on selleks olemas „pehme märk“ (мягкий знак) *ь*, mida tarvitatakse järgmistel juhtudel. Enne kõike see esineb sõnalõpus: *встань!* 'tõuse püsti!', *дверь* 'uks', *кормить* 'toitma', *кость* 'luu', *конь* 'hobune', *уголь* 'süsi'. Teiseks esineb märk *ь* palataliseerimata („kõva“) konsonandi ees, kui eelnev konsonant on palataliseeritud: *только* 'ainult', *банька* 'saunake', *горько* 'kibe, mõru; kibedalt, mõrudalt' (vrd. sõnadega *толк* 'mõte', *банка* 'purk', *горка* 'mäeke, kungas'). Palataliseeritud („pehmete“) konsonantide ees tähistatakse konsonantide palatalisatsiooni siis, kui sõna muutudes ühendi teine häälik muutub „kõvaks“, esimene aga püsib palataliseerituna, näit. sõnus *восьмй* 'kaheksa' ~ *восьмой* 'kaheksas', *огонькй* 'tulukesed' ~ *огоньков* 'tulukeste'. Lateraali *л* palatalisatsiooni tähistatakse igal juhul: *сельдь* 'heeringas', *мельче* 'peenem, väiksem'. Palatalisatsiooni tähistatakse *ь*-ga ka siis, kui on tarvis osutada, et järgneva vokaali ja palataliseeritud konsonandi vahele hääldatakse *j*: *бельё* 'pesu' (*бэ́л'йо*), *пьяса* 'tükk, pala' (*п'я́сэ*), *счастье* 'õnn' (*шч'á́ст'я*), *пью* 'joon'

(*nju*), *воробьи* 'varblased' (*врабѣи*), *воробьята* 'varblasepojad' (*врабѣята*) jne.

Edasi näitab kirjamärk *и*, et tema ees olevad konsonandid on palataliseeritud: *бил* 'lõi', *мил* 'armas', *нить* 'niit', *сѣто* 'sõel', *истина* 'tõde', *описание* 'kirjeldus' (*бил, мил, нит, сѣто, истина, аписаније*).

Vokaalide *а, у, о* ja *э* ees olevate konsonantide palatalisatsiooni osutatakse eriliste märkidega, nimelt tähtedega *я, ю, ъ* (= *е*), *е*. Pandagu selleks tähele sõnapaare, nagu *вал* 'vall; voog; võll' ja *вял* 'lõtv, loid, närtsinud' (*бѣл*), *лук* 'sibul' ~ *люк* 'luuk' (*лук*), *воз* 'koorem' ~ *вѣс* 'viis, vedas' (*вѣс*), *сэр* 'sir' ~ *сѣрый* 'hall' (*сѣрый*). Lisamärkusena võib siinkohal veel öelda, et vokaali *ы* ees ei esine kunagi palataliseeritud konsonant.

Ortograafias ei tähistata *и* ja *щ* (= *иіи* ~ *иіиі*) palatalisatsiooni, sest need häälikud või häälikuteühendid võivad esineda üksnes palataliseeritult. Sõnad *античная* 'antiikne', *точка* 'punkt', *мощный* 'võimas, tugev' hääldatakse seega *аити́чная*, *то́чка*, *мо́и́иный*. Siin peab aga veel meelde tuletatama, et häälikud *и* ja *ж* ning konsonantideühendid *и* ei palataliseeru isegi siis, kui ortograafia osutab palatalisatsiooni. Üldisest reeglist on erandiks pikk *и*, mis *щ*-na kirjutatult on ikka „pehme“. Kõrvu palataliseerimata uususega võib pikk *ж* esineda ka palataliseeritult (*жу́жжѣть* 'sumisema, pirisema' = *жу́жжѣт*).

Need on peareglid palatalisatsiooni esinemise ja tähistamise kohta. Edasi on mainida veel paar üksikasjalist erandit.

Mõningais võõrsõnades, mis vene keeles ei ole saanud täiesti rahvaomaseks, hääldatakse kirjamärgi *е* ees olev konsonant palataliseerimata, näit. *отель* 'hotell' (*отѣл*), *фрэнч* 'frentš' (*фрэнчи*). Rahvapärasemates sõnades esineb aga palatalisatsioon: *музей* 'muuseum' (*музѣи*), *тема* 'teema' (*тѣма*). Ka *и* ees võib laensõnus konsonant jääda palataliseerimata; *и* ise muutub siis *ы*-ks: *принц* 'prints' (*прынци*).

Infinitiivitunnust *-ться* ei hääldata palataliseeritult. *Двѣгаться* 'liikuma', *жениться* 'naist võtma, abielluma', *заступаться* 'eest kostma' on seega *двѣгѣнцы*, *жѣни́ица*, *звстпу-*

нащр. Ortograafias erinevad teineteisest näiteks бояться 'kartma' ja боются 'kardavad', kuid häälduses on mõlemal juhul баящр.

Verbilõppudel -сь ja -ся on kaks hääldamisvõimalust. Palatalisatsiooniga kõrvu võib Moskva ühiskeeles kuulda ka palatalisatsiooni puudumist, nõnda et боюсь 'kardan', боишься 'kardad' häälduvad баяйс, байишс jne. Gerundiumilõpp -сь hääldatakse aga ikka palataliseeritud é-ga, kui selle ees on pearõhk: боюсь 'kartes' on бая́э.

Lõpuks tuleb puudutada konsonantide ühendite palataliseerimist. Д, т, с, з, н, р ja ф palataliseeruvad ka siis, kui neile järgneb mõni teine palataliseeritud konsonant. Seega hääldatakse банщик 'saunapidaja, saunamees' — банни́шк, дверь 'uks' — дэ́вр, две 'kaks' — дэ́э, де́нщик 'tentsik' — дэ́ни́шк, дэ́вки 'tüdrukud' — дэ́фки, э́сли 'kui' — жэ́сли, же́нщина 'naine' — же́ни́шк, зверь 'metsloom' — зvéр, ко́рмить 'toitma' — ко́рмит, ко́рни 'juured' — ко́рни, ко́сть 'luu, kont' — ко́ст, ны́нче 'praegu, täna' — ны́нчэ, пэ́рвенец 'esiklaps' — пэ́рэвэ́нэц, разб́ить 'katki lööma' — рэ́зб́ит, рэ́звэ 'kas tõesti, tõepoolest' — рэ́звэ, свэ́т 'valgus, maailm' — свэ́т, смýрный 'rahulik, tasane' — смýрный, сме́рть 'surm' — смéрт, тонча́йший 'kõige peenem' — тонча́йшый, твёр́дый 'tugev, kõva' — твёр́дый, естэ́ственный 'loomulik' — (ж)э́стэ́ственный jne.

Edasi tuleb meil hakata vaatlema, kuidas moodustatakse vene keele palataliseeritud konsonandid.

к, з.

Palataliseeritud к ja з artikuleerimisel ei ole keeleselg mitte ainult suundunud pehme suulae poole, vaid juurde on tulnud suur puudutusala kõvalgi suulael ning kogu keelemass on nihkunud ettepoole (vt. joon. 24). Palatogramm näitab meile, kui palju

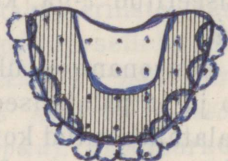


Joon. 24. Vasakul: läbilõige suuõonest palataliseeritud к ja з artikuleerimisel; paremal: palatogramm palataliseeritud к-st ja з-st.

on nüüd kõval suulael keele puudutusala suurenenud. Nagu palataliseerimata  $\kappa$ -l ja  $z$ -l ei olnud erilist huulteartikulationi, nõnda ei ole seda ka palataliseeritud vastetel.

### $m$ , $\acute{o}$ ja $\acute{n}$ .

Palataliseeritud  $m$  ja  $\acute{o}$  artikuleeritakse nõnda, et keel tõmmatakse kõigepealt natuke tahapoole. Keeletipp ei ole



nüüd enam vastu ülemisi hambaid, vaid see toetub alumiste hammaste siseservale. Keele artikuleerijaks osaks on selja eesosa, mis on lükatud vastu alveoole või kõva suulae äärmist eesosa. Muu osa keeleselga on tõusnud kõrgele ning kumerdunud kõva suulae ees- ja

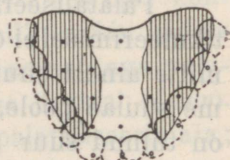
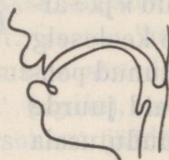
Joon. 25. Vasakul: läbilõige suuõõnest palataliseeritud  $m$ ,  $\acute{o}$  ja  $\acute{n}$  artikuleerimisel; paremal: palatogramm palataliseeritud  $m$ ,  $\acute{o}$  ja  $\acute{n}$ -st.

keskosa poole (vt. joon. 25). Isikuti võib keel olla tõusnud veelgi kõrgemale, nõnda et keeleselg puudutab peaaegu kogu kõva suulae eesosa. Palatogrammilt nähtub, kui suur on palatalisatsiooni puhul keele puudutusala.

Palataliseeritud  $\acute{n}$  artikuleerimisel on keeletipp vastu ülemiste hammaste sisekülge (vt. joon. 25, kus  $\acute{n}$ -i artikulationikohta tähistatakse punktiiriga). Muidu on keel samas asendis, nagu palataliseeritud  $m$  ja  $\acute{o}$  moodustamisel.

### $\acute{x}$ , $\acute{y}$ .

Palataliseeritud  $\acute{x}$  ja selle helilise vaste  $\acute{y}$  artikuleerimisel on keele tõus samas suunas, nagu  $\kappa$  ja  $\acute{z}$  moodustamisel, kuid keel ei puutu nüüd otse vastu suulage, vaid suulae ja keeleselja taga- ja keskosa vahele jääb kitsas kanal. Artikulationi-



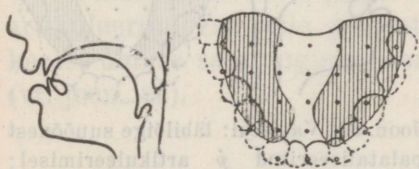
Joon. 26. Vasakul: läbilõige suuõõnest palataliseeritud  $\acute{x}$  ja  $\acute{y}$  artikuleerimisel; palatogramm palataliseeritud  $\acute{x}$  ja  $\acute{y}$ -st.

ooni peamine koht on vene keeles kõva suulae tagaosas (vt. joon. 26). Vene *ѣ* (*ѣмѣя* 'keemia' = *ѣмѣнѣ*, *ѣмѣѣ* 'nigel' = *ѣмѣѣ*) ei ole võrdne saksa *ich-Laut*'iga (*Licht*, *richtig*). Saksa palataliseeritud *ѣ* artikuleerimiskoht on nimelt tunduvalt eespoolsem.

*ѣ, ѣ, ѣ, ѣ.*

Palataliseeritud *ѣ* ja *ѣ* artikuleerimiskoht on väga lähedane palataliseeritud *м* ja *д* omale. Nimelt on siingi keeletipp vastu alumiste hammaste siseserva ja peamine artikuleerimiskoht on alveoolidel. Alveoolide ja keeleselja eesosa vahel on õige kitsas õhukanal. Keeleselg on kumeras, kuid ta ei tõuse nõnda kõrgele, nagu *м* ja *д* moodustamisel (vt. joon. 27).

Palataliseeritud *ѣ* ja *ѣ* võivad vene keeles esineda üknes pikana. Ka neid artikuleeritakse nõnda, et keeletipp on



Joon. 27. Vasakul: läbilõige suuõõnest palataliseeritud *ѣ* ja *ѣ* artikuleerimisel; palatogramm palataliseeritud *ѣ* ja *ѣ*-st.

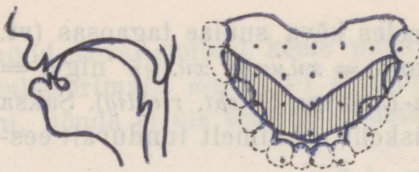


Joon. 28. Vasakul: läbilõige suuõõnest palataliseeritud *ѣ* ja *ѣ* artikuleerimisel; paremal: palatogramm palataliseeritud *ѣ* ja *ѣ*-st.

vastu alumist hammasterida. Keel on enam tõusnud. Peamine artikulatsioonikoht on keeleselja eesosa tagapoolsema ala ja kõva suulae ees- ja keskosa vahel (vt. joon. 28).

*ѣ.*

Palataliseeritud *ѣ*-i moodustamine erineb õige suurel määral palataliseerimata vaste omast. Jällegi on keeletipp vastu alumiste hammaste siseserva. Keeleselja eesosa ja keskosa



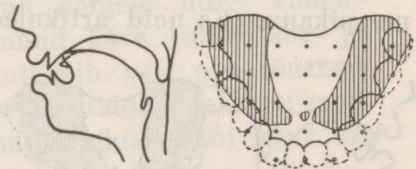
Joon. 29. Vasakul: läbilõige suuõõnest palataliseeritud *š*-i artikuleerimisel; paremal: palatogramm palataliseeritud *š*-st.

*š*.

vahemaa või eesosa kujundab sulu vastu alveoole. Keeleselg ei ole enam nõos, vaid, vastupidi, kumeras kõva suulae suunas. Seetõttu ei ole enam suundumist pehme suulae poole, mis oliomanepalataliseerimata *л*-le (vt. joon. 29).

Palataliseeritud *š* artikuleeritakse samas kohas, kus moodustatakse palataliseerimata vaste, s. o. keeletipp kujundab alveoolidel vaheldumisi lõdva sulu ja ahtuse. Palataliseerimisel on aga keeleselg tugevasti tõusnud ning võtnud enesele kumera asendi (vt. joon. 30). Seetõttu on suulae külgedel suurem puudutusala. Palataliseeritud *š*-i ei ole eriti hõlpus moodustada, sest keeleseljatõusu tõttu on keele eesosas lihmass paksem ning kohmakam, mille tagajärjel keeletipp ei saa küllalt elastselt väriseda. Et säilitada *п*-i iseloomustavat keeletipu tremuleerimist, välditakse mitmetes vene murretes *п*-i palataliseerimist, nagu muide ka Petserimaal. Korrektses vene ühiskeeles peab aga *п* ikka palataliseeruma üldiste palatalisatsiooninõuete järgi.

Palataliseeritud *š* artikuleeritakse samas kohas, kus moodustatakse palataliseerimata vaste, s. o. keeletipp kujundab alveoolidel vaheldumisi lõdva sulu ja ahtuse. Palataliseerimisel on aga keeleselg tugevasti tõusnud ning võtnud enesele kumera asendi (vt. joon. 30). Seetõttu on suulae külgedel suurem puudutusala. Palataliseeritud *š*-i ei ole eriti hõlpus moodustada, sest keeleseljatõusu tõttu on keele eesosas lihmass paksem ning kohmakam, mille tagajärjel keeletipp ei saa küllalt elastselt väriseda. Et säilitada *п*-i iseloomustavat keeletipu tremuleerimist, välditakse mitmetes vene murretes *п*-i palataliseerimist, nagu muide ka Petserimaal. Korrektses vene ühiskeeles peab aga *п* ikka palataliseeruma üldiste palatalisatsiooninõuete järgi.

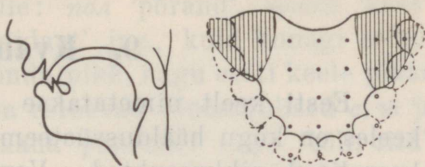
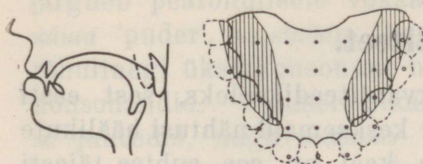


Joon. 30. Vasakul: läbilõige suuõõnest palataliseeritud *š* artikuleerimisel; paremal: palatogramm palataliseeritud *š*-st.

*н, ѓ, м.*

Palataliseerimata labiaalidel ei ole erilist lingvopalataalset artikulatsiooni, vaid keele asend muutub selle järgi, mis sugune on vokaalnaabrus. Kui aga labiaalne häälik on palataliseeritud, võtab ka keel artikulatsioonist aktiivselt osa. Bilabiaalsete häälikute *н, ѓ* ja *м* moodustamisel on huuled

kujundanud samasuguse sulu, nagu labialiseerimata vastete puhul, kuid keel on tõusnud kumeralt kõva suulae poole. Peamine suundumine on alveoolide ja kõva suulae eesosa vastu. Keeletipp toetub alumiste hammaste siseservale (vt. joon. 31).



Joon. 31. Vasakul: läbilõige suuõõnest palataliseeritud *n*, *õ* ja *ü*-i artikuleerimisel; paremal: palatogramm palataliseeritud *n*, *õ* ja *ü*-st.

Joon. 32. Vasakul: läbilõige suuõõnest palataliseeritud *e* ja *õ*-i artikuleerimisel; paremal: palatogramm palataliseeritud *e* ja *õ*-st.

### *e*, *õ*.

Palataliseeritud *e* ja *õ*-i artikuleerimine erineb *a* ja *õ*-i artikuleerimisest selle poolest, et palatalisatsiooni puhul on keel umbes samasugune asend, nagu *n* ja *õ* moodustamisel (vt. joon. 32).



takse kaks korda pärakuti: зоопáрк 'loomaaed' = зо-спáрк, кооператíв 'kooperatiiv' = ко-оператíв.

Konsonandid võivad siiski ka pikad olla, ehkki pika konsonandi esinemine on piiratud. Teatud määral on harilikust lühikesest konsonandist pikem see konsonant, mis järgneb pearõhulisele vokaalile: пол 'põrand', кошкa 'kass', кашa 'puder', кандидат 'kandidaat' jne., kuid kunagi ei ole rõhulinegi üksikkonsonant nõnda pikk, nagu eesti keele pikad konsonandid. Tõeliselt pikana esinevad sõnaalgulised *c, ш* ja *ж* juhtudel, nagu ссадítь 'maha panema', собра́ 'tüli, riid', ссудá 'laen', ссылка́ 'asumiseleasaatmine, asumiselolek', щед́ро 'heldelt', щекá 'põsk, pale', щи́ 'kapsasupp', сча́стье 'õnn', сча́ты 'arvelaud', сви́дуть 'ümbert tõukama, maha lööma', сви́ть 'õmblema', сжа́лится 'armu heitma, halastama', сжа́ть 'kokku suruma, kokku pigistama' jne., mis hääldatakse с̄в̄д̄у́т, с̄о́рв, с̄у́дв, с̄ы́лкв, ш̄ед́рв, ш̄екá, ш̄и, ш̄ча́ст̄ьэ, ш̄о́ты, ш̄ы́о́у́т, ш̄ы́т, ж̄а́л̄иц̄ь, ж̄а́т. Siia kuuluvad veel niisugused sandhi tõttu tekkinud pikad konsonandid, nagu с̄ ч̄ем 'millega', с̄ же́нб̄и 'naisega', mis võivad häälduda kujul ш̄эм, ж̄э́нб̄и. Pikki konsonante võib esineda ka sõna sees. Siin jagunevad nad kahele silbile, eelnevale ja järgnevale. Seega esinevad selles asendis kaksiskonsonandid ehk geminaadid. Geminaate kuuleb juhtudel, nagu итт̄и́ 'minema', б̄уд̄то́ 'nagu, otseku'i' (б̄у́тт̄в), рассе́пать 'laiali puistama', рассе́ять 'hajutama', в̄ож̄ж̄и́ 'ohjad', н̄о́ж̄е 'hiljem' (н̄о́ж̄э ~ н̄о́ж̄е́), и́ж̄б̄га 'kõrvetised' (и́ж̄б̄гв), дл̄и́нн̄ый 'pikk', о́б̄р̄аз̄о́в̄анн̄ый 'haritud' jne. ш̄-ga tähistatud palataliseeritud ш̄ on ikka pikk: ро́ща́ 'salu, hiis' (ро́у́ш̄а), ну́ща́ 'toit' (ну́у́ш̄а). Geminaate võib kohata eriti sageli vene keelde tulnud võõrsõnades, nagu ма́нна 'manna', ма́сса 'mass', ва́нна 'vann', ба́лла 'numbri'. Võõrsõnades võib siiski geminaadi asemel kuulda ka üksikkonsonanti. Üksikkonsonant on päris tavaline kaugemal sõna sees kõrvuti geminaadiga: ко́лонн̄ада́ 'sammaskäik' (ка́лан̄ад̄в), ко́нц̄есс̄ия́ 'kontsessioon' (к̄в̄нц̄э́с̄ӣя́), про́ф̄есс̄ор 'professor' (пр̄о́ф̄э́с̄ьр), про́гр̄ам̄ма́ 'programm' (пр̄а́гр̄ам̄в) jne. Moskva ühiskeeles ei ole geminaadid võõrsõnades haruldased, kuid mõnele

muule murdealale baseerivas ühiskeeles on taas üksikkonsonant harilikum. Mõnel juhul võib geminaat tekkida ka sandhi tõttu. Nõnda näiteks hääldatakse prepositsioon *om* järgneva *ð*-ga geminaadiks: *om двѣри* 'ukselt, ukse juurest' (*аддѣ́ри*), *om дома* 'majalt, maja juurest' (*аддѣ́мѡ*). Infinitiivilõpp *-ться* kõlab geminaat-*цц*-na: *казаться* 'näima, paistma' (*казáццѡ*), *рѣчься* 'kaevlema, sorima' (*рѣццѡ*). Samasuguse geminaadina kõlab *-тся*: *бо́ются* 'kardab' (*боáццѡ*), *бо́ятся* 'kardavad' (*боáя́ццѡ*), *остаётся* 'jäab' (*аста́ю́ццѡ*) jne.

Vene geminaadid on kvantiteedilt pikemad kui eesti lühialgulised geminaadid (*anna, kallis, korra*), kuid eesti pikaalgulistest geminaatidest taas veidi lühemad (*sõnna, kalli, narrida*). Virumaa murrete geminaadid on pikkuse poolest kõige lähemal vene omadele.

Geminaatidest kõneldes peab alla kriipsutama eestlaste kalduvust hääldada kahte silpi jagunevalt vene *к, н, т, с, ш, ф* ja *х*. Need häälikud on vene keeles tunduvalt pikemad kui eesti keele üksikkonsonandid, kuid siiski ei ole nad geminaadid. Seepärast ei või hääldada *кк, нн, тт, сс, шш, фф* ja *хх* sõnades *како́й* 'missugune', *на́на* 'isa, papa', *те́тя* 'tädi', *о́са* 'herilane', *ка́ша* 'puder', *алфави́т* 'tähestik, alfabeet' jne. Muudki vene konsonandid on veidi pikemad kui eesti vasted, kuid nende ja eesti vastete pikkused on üksteisele lähemal.

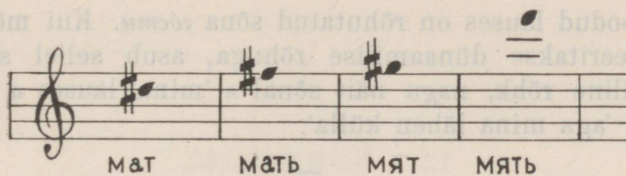
## 10. Dünaamiline ja muusikaline rõhk.

Üheks suurimaks raskuseks, mille vastu eestlane pörkab vene keele õppimisel, on vene keele dünaamiline rõhk. Eesti keeles on see enamasti sõna alguses, kuid vene keeles võib ta olla mistahes sõnaosal. Käesoleva töö piiridesse ei mahu vene dünaamilise rõhu üksikasjaline esinemisjuhtude kirjeldamine, kuigi see on vene keeles õige oluline nähtus. Dünaamilisest rõhust oleneb sageli sõna tähendus, nagu *горы* 'mäed' ja *горы* 'mäe', *стоим* 'maksab' — *стоим* 'seisab', *страны* 'maad' — *страны* 'maa, maakonna' jne. Dünaamilise rõhu asendist saab andmeid sõnaraamatuist ja grammatikaist. Foneetika seisukohalt tuleb siin vaid mainida, et vene keeles on dünaamilinerõhk nõrk, s. o. rõhulist silpi ei hääldata palju suurema intensiivsusega kui rõhutuid silpe, kuigi ilmne intensiivsuse vahe on olemas. Dünaamiline rõhk on aga vene keeles tugevasti tsentraliseeriv. Temast oleneb nimelt häälikute kvaliteet ja kvantiteet ning suurelt osalt ka intonatsioon. Kuidas rõhutud vokaalid redutseeruvad, sellest on juba olnud kõnet. Samuti on räägitud rõhuliste vokaalide kvantiteedi pikenemisest. Allpool tuleb kõnelda muusikalisest rõhust ehk intonatsioonist ja kõnemeloodiast.

Kogu Ida-Euroopat iseloomustab langev intonatsioon. Siiski ei ühti eesti ja vene keele intonatsioon täiel määral. Eesti keeles on niihästi sõna intonatsioon kui ka mistahes lause kõnemeloodia ikka langev. Ainult afekti mõjul või emfatiseerides võib esineda ka tõusvat intonatsiooni. Vene keeles on tõusvat intonatsiooni mitmel eri juhul, nagu osutavad Bogoroditski uurimused. Sõnaintonatsioon on tihedasti seoses dünaamilise rõhuga. Tavaliselt on sellel silbil meloo-

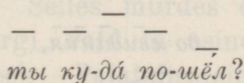
diline tõus, millel on pearõhk. Meloodia hakkab enne pearrõhku pikkamööda tõusma ja langeb pärast rõhku õige kiiresti. Kuidas dünaamiline ja muusikaline ehk meloodiline rõhk käivad käsikäes, kuuleb sõnades, nagu *баба* 'eit', *касса* 'kass', *верный* 'ustav, truu', *времени* 'aja', *добросовестно* 'kohusetruult', *обязанность* 'kohustus', *остаётся* 'jääb' jne. Üldisel intonatsioonireeglil on siiski küllaltki erandeid. Üheks peamiseks erandiks on sõnad, mille lõppsilbil on dünaamiline rõhk. Neil sõnul ei käi dünaamilise rõhuga kaasas intonatsioonitõus, vaid just vastupidi, intonatsioon langeb sellel kohal, kus algab dünaamiliselt tugevam rõhutamine. Enne dünaamilist rõhku on intonatsioon püsiv, s. o. ei ole märgata ilmset tõusu ega ka langust. Langeva intonatsiooniga sõnalõpus on siis *страна* 'maa', *шина* 'okka', *ветерок* 'tuuleke', *барабан* 'trumm' jne. Kolmesilbilistes sõnades, millede keskmisel silbil on dünaamiline rõhk, võib dünaamilise rõhu kohal olla intonatsioonilangus. Siia kuuluvad sõnad, nagu *погода* 'ilm', *корба* 'lehm', *калбаша* 'kaloss' jne. Kui sõna on kolmesilbiline ja dünaamiline rõhk on esimesel silbil, võib intonatsioon hakata tõusma alles pärast dünaamilist rõhku. Tõusu võib olla kuni sõna lõpuni või enne lõppu on järsk langus. Niisugust intonatsioonitõusu võib kuulda sõnades *бороды* 'habemed', *патока* 'siirup' jne.

Igal häälikul on omakõrgus niihästi eesti kui ka vene keeles. Omakõrguse täpne tundmine võimaldab ühtlasi hääliku täpset jälgimist. Kahjuks ei ole meil teada eesti häälikute omakõrgused, et neid vene vastetega võrrelda. Siinkohal saame kõnelda vaid ühest nähtusest, mis mõjustab vene häälikute omakõrgust. Nimelt on niihästi palatalisatsioonitõusu ees kui ka järelvokaalid palju kõrgemad kui palataliseerimata ühendites. Eesti keeles on näit. sõnades (*hobuse*) *tall* ja (*lamba*) *tall*, *kass* ja *kas a* omakõrgus peaaegu ühesugune. Kuidas on omavahelised suhted vene sõnadel *мат* 'matt' ja *мать* 'ema', *мят* 'piparmüntide' ja *мять* 'muljuma, sõtkuma, kortsutama', *вас* 'teid' ja *Вась* 'Vassileid', *вяз* 'jalakas' ja *вязь* 'ligatuur', osutab joon. 33, mis on toodud Bogoroditski järgi.

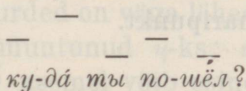


Joonis 33. *a* omakõrguse muutumine palatalisatsiooni mõjul.

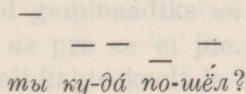
Ka lauses on dñaamiline rõhk oluline kõnemeloodia käigus. Kõnemeloodia tõusu haripunkt on kõige enam rõhutatud sõna rõhulisel silbil. Nõnda siis on küsilausele *ты куда пошёл?* 'kuhu sa läksid?' kõnemeloodia käik järgmine:



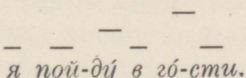
Kui sõna *куда* 'kuhu' on rõhutatult küsilause alguses, on lause meloodiline haripunkt esimesel sõnal:



Kui sõna *ты* 'sina' on dñaamilise pearõhuga, on sellel ka meloodiline haripunkt:



Jutustavas lauses on kõnemeloodia tõusu haripunkt samuti sellel sõnal, millel on dñaamilinegi lauserõhk, näit. lauses *я пойдѹ в гости* 'lähen külla':



Toodud lauses on rõhutatud sõna *гости*. Kui mõnd sõna emfateeritakse dünaamilise rõhuga, asub sellel sõnal ka meloodiline rõhk, nagu näit sõnal *я* 'mina' lauses *а я пойдѹ в гости* 'aga mina lähen külla':

— — — — —  
а я пойдѹ в гости.

Üksiksõnalistel küsimustel on tõusev-langev intonatsioon:

— — — — —  
так? 'kas nii?'

Üksiksõnalistel vastustel on tõusev intonatsioon:

— — — — —  
так! 'nii!'

Tähelepanдав on veel tervitussõnade kõnemeloodia. Neis sõnus on alguses meloodia hästi kõrgel ja langeb siis kas järsku või järgukaupa, nagu näitavad sõnad *до свиданія* 'nägemiseni' ja *здравствуй* 'tere':

— — — — —  
до свиданія,  
— — — — —  
здравствуй.

Kokkuvõttes võib öelda, et kus on lause mõtteline rõhk, seal on ka meloodia haripunkt.

## 11. Eesti vene murrete häälduslikke omapärasusi.

Et eesti keelel on kõige enam kokkupuuteid kohalikkude vene murretega, on põhjust mõne sõnaga mainida peamisi erijooni, mille poolest need murded lähevad lahku vene ühiskeele hääldus-uususest. Kõikides murretes leidub ohtrasti erinevusi dünaamilise rõhu asendi suhtes. Üksikutest murretest kõneldes oleks mainida, et Narva taga ja Narva jõe ääres on säilinud redutseerumata rõhutu *o*. *O-d* võib pealegi kuulda seal, kus mujal vene murretes ja ühiskeeles esineb *a*, nagu näit. *окјла* 'hai' pro *акјла*. Kõige enam eestistunud on Iisaku ja Illuka valla murre. Selles murdes ei ole palatalisatsioon vene keele nõuete järgi, vaid ta esineb nendel tingimustel, mida eeldab eesti keel. Palatalisatsioonile järgnevate eespoolsete *o* ja *y* asemel kuuldu eesti *õ* ja *ü*, näit.: *люблю* 'armastan' pro *люблю*, s. o. *люблю*, *бэрэза* 'kask' pro *берэза* (*бэрэза*). Petserimaa murded on väga lähedal valgevene keelele. Neis murretes on *ч* muutunud *ц*-ks: *цать* pro *чать* 'osa'. Palataliseeritud *т* ja *д* asemel võib esineda *ц* ja *дз*: *целу* pro *телу* 'keha', *дзелу* 'asi' pro *делу*. Vokaalide naabruses on *г* asemel enamasti velaarne ahtushäälik *γ*: *γрра* pro *горá* 'mägi'. Ühend *дн* on muutunud geminaadiks *нн*: *анна* pro *одна* 'üks'. *e* on muutunud *я*-ks: *ня* pro *не* 'ei' jne. Eesti linnade põlised venelased oskavad sageli kahte keelt ja sellepärast võib nende vene keele hääldamises esineda suuremaid või väiksemaid eestipärasusi. Kõige levinum eestipärane joon, mida võib kohata, on vene palatalisatsiooni lõtvumine või isegi kadumine.

## 12. Kuulmisest.

Võõrkeele õppimisel pole üksnes see tähtis, et teame, kuidas moodustatakse võõrkeele häälikud, vaid tähtis on ka võõrkeele häälikuid kuulda osata. Igal keelel on oma fonoloogiline ehk häälikute süsteem. Teatud keeles võivad esineda üksnes teatud häälikud ja häälikuteühendid. Võõra keele häälikuid on raske kuulda, kui neid oma keele fonoloogiline süsteem ei tunne. Tundmatute häälikute asemel tajutakse oma keele akustiliselt lähimal olevad häälikud. Nõnda näiteks ei saa võõrkeeltega kodunemata eestlane otsekohe vahet teha vene *с, з, ж, ш* ja *ш* vahel, *х* ja eesti *h* vahel, *с* ja *ш*-i vahel, *ш* ja *ш* vahel, heliliste ja helitute sulghäälikute vahel, vene *ш* ja eesti *õ* vahel, vene *л* ja eesti *l* vahel. Eestlane ei taju vene palatalisatsiooni seal, kus see esineb teistel eeldustel kui eesti keeles. Eestlane ei taju sageli isegi seda, et sõna alguses on *сн* või *сш*, ega ole mitte ainult *ш* või *ш*. On tähtis algusest peale õppida võõrkeelt õieti kuulma. Tänapäeva foneetikateadus pöörabki sellepärast üha enam tähelepanu ka kuulmise õpetamisele. Et meie kuulmine oleks küllalt tõhusalt tegevuses, selleks tuleks silmas pidada järgmisi asjaolusid. Võõrkeele kuuldalise õppimise kallale ei või asuda väsinult. Mida suurem on väsimus, seda väiksemaks jääb kuulmine. Kuulmisvõime väheneb võõrkeelt kuulatades enam kui emakeelt kuulates, sest võõrkeel nõuab suuremat enesepingutust. On soovitatav, et võõrkeel oleks koolis esimestel tundidel või seda õpitagu pärast puhkeaega. Tähtis on ka näha, kuidas võõrkeelt kõneldakse, sest huulte ja keele tegevus ning keha-liigutuste nägemine hõlbustab kuuldava tajumist. Raadio ja heliplaat ei ole ideaalseks õpetajaks. Et senitundmatut õieti tajuda, peab seda kuulma palju kordi. Püütagu algusest peale täpselt jälgida korrektset võõrkeele hääldamist, sest sissejuurdunud hääldusvigu on hiljem raske kõrvaldada.

### 13. Tekste.

Стрекоза и Муравей.

Стрѣказá и Муравѣй.

Попрыгунья Стрекоза  
Лето красное пропела;  
Оглянуться не успела,  
Как зима катит в глаза.

Попрыгунья Стрѣказá  
лѣтo краснаѣ прапѣла;  
агленуццв не успѣла,  
как зима катит в глаза.

5. Помертвело чисто поле;  
Нет уж дней тех светлых  
боле,

Пoмѣртвѣло чысто пoлѣ;  
нѣт уж днѣй тѣх свѣтлыу бoлѣ,

Как под каждым ей листком  
Был готов и стол и дом.

как пaт кáждым жѣй лѣсткoм  
был гaтoф и стoл и дoм.

Всё прошло: с зимой холодной

Фѣo прaшлo: зимой хaлoднoй

10. Нужда, голод настает;

нуждá, гoлoт нaстáют;

Стрекоза уж не поет:

Стрѣказá уж нѣ пoют:

И кому же в ум поидет

и кáму жѣ в ум пaйдoт

На желудок петь голодный!

нa жѣлудoк пѣт гaлoднoй!

Злой тоской удручена,

Злoй тoскoй удручѣнá,

15. К Муравью ползет она:

к Муравѣйу пaлзoт aнá:

„Не оставь меня, кум милой!

„Нѣ aстáф мѣнá, кум мѣлoй,

Дай ты мне собраться с силой,

Дaй ты мнѣ сaбрáццв сѣлoй,

И до вешних только дней

и дa вѣшних тoлкo днѣй

Прокорми и обогрей!“ —

прoкáрми и aбaгрѣй!“ —

20. „Кумушка, мне странно это:

„Кумушкa, мнѣ стрáнно этo:

Да работала ль ты в лето?“

дa рaбoтaлa лѣ ты в лѣтo?“

Говорит ей Муравей.

гoвáрит жѣй Муравѣй.

„До того ль, голубчик, было?

„Дa тaвo лѣ, гaлунчик, бoлo?

В мягких муравах у нас —

в мѣжких муравáх у нáс —

25. Песни, резвость всякий час,

пѣнѣи, рѣзвѣст фѣáккoй чáс,

Так, что голову вскру- *так, што гóлову фскружыла.* —  
жило.“ —

„А, так ты...“ — „Я без *„А, так ты . . .“* — „*Ja óз*  
души *душы*

Лето целое всё пела.“ — *лэта цэлага фсо пэла.* —

„Ты всё пела? Это дело: *„Ты фсо пэла? Этó дэла:*

30. Так поди же попляши!“ *так пади́ жэ пнпляшы!*“

И. А. Крылов.

*И. А. Крылоф.*

### Rohutirts ja sipelgas.\*

Hüppur Rohutirts

laulis kogu ilusa suve;

ümbergi ei suutnud vaadata,

kui talv tuleb kätte.

5. Suri ära puhas põld;

ei ole enam neid kirkaid päevi,

kui tal iga lehekese all

oli valmis niihästi laud kui maja.

Kõik möödus: külma talvega

10. algab häda ja nälg;

Rohutirts ei laula enam:

ja kellele siis mõttesse tuleb

laulda näljase kõhuga!

Kurja tusa rõhudes

15. Sipelga juurde roomab ta:

„Ära hülga mind, vader armas!

Lase mul jõudu koguda,

ja ainult kevadpäevini

toida ja soojenda!“ —

20. „Vaderike, mulle näib see imelikuna:

ja kas sa suvel tegid tööd?“

Ütleb talle Sipelgas.

„Kas selleks oli aega, kallike?

Pehmel murul meil —

\* Tõlge on toodud sõnasõnaline, et võiks täpsemalt jälgida algteksti.



üle on valatud kuu helesinine helk. Sametpehmena ja mustana on ta seal ühte sulanud sinise lõunamaa taevaga ning magab kõvasti, enesel vastu peegeldades sulgiate pilvede läbipaistvat kudet, mis on liikumatud ega varja enesega tähtede kuldseid kirju. Näib, et taevas kummardub üha madalamale mere kohale, tahtes teada seda, millest sosistavad väsimatud lained, ükselt kaldale ronides.

Mäed, millel kasvavad kirdetuule käes fantastiliselt paindunud puud, tõtsid teravate löökidega oma tippe sinisesse tühjusse enese kohal, ja nende kuivad, karmid piirjooned ümmardusid, olles kaetud lõunamaa öö sooja ning lahke uduga.

---

### Kasutatud kirjandust.

- Бархударов, С. Т., и Досычева, Е. И., Грамматика русского языка. Часть I. Фонетика и морфология. 3-е издание. Москва 1940.
- Богородицкий, В. А., Фонетика русского языка в свете экспериментальных данных. Казань 1930.
- Boyanus, S. C., A. Manual of Russian Pronunciation. London 1936.
- Broch, Olaf, Slavische Phonetik. Heidelberg 1911.
- Брок, О., Очерк физиологии славянской речи. Энциклопедия славянской филологии. Издание отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. Под редакцией орд. акад. И. В. Ягича. Выпуск 5. 2. Санктпетербург 1910.
- Толковый словарь русского языка. Под редакцией проф. Д. Н. Ушакова. I —. Москва 1934 —.
- Trubetzkoy, N., Das morphologische System der russischen Sprache. Description Phonologique du russe moderne. Deuxième partie. Traux du Cercle Linguistique de Prague. 5. 2. Prague 1934.
- Щерба, Л. В., Фонетика французского языка. Очерк французского произношения в сравнении с русским. Издание второе. Ленинград 1939.

## Sisukord.

	Lk.
Eessõna . . . . .	3
1. Häälusorganite füsioloogia . . . . .	5
Hingamiseliidid . . . . .	5
Kõri . . . . .	6
Manustoru . . . . .	10
2. Lingvopalataalsed häälikud . . . . .	13
Sulghäälikud . . . . .	14
<i>k ja t</i> . . . . .	14
<i>m, ð ja n</i> . . . . .	17
Ahtushäälikud . . . . .	19
<i>x ja γ, j</i> . . . . .	19
<i>c, z, ja w, жс (u, u)</i> . . . . .	22
<i>л</i> . . . . .	27
<i>p</i> . . . . .	28
Avahäälikud . . . . .	29
Velaarsed vokaalid . . . . .	30
<i>a, (я)</i> . . . . .	30
<i>o, (ё)</i> . . . . .	34
<i>y, (ю)</i> . . . . .	37
Palataalsed vokaalid . . . . .	38
<i>э, (е)</i> . . . . .	38
<i>u</i> . . . . .	41
Keskvokaal . . . . .	42
<i>ы</i> . . . . .	42
3. Labiaalsed häälikud . . . . .	45
Sulghäälikud . . . . .	45
<i>n, б ja м</i> . . . . .	46
Ahtushäälikud . . . . .	46
<i>в, ф</i> . . . . .	46
4. Häälusalus . . . . .	49
5. Sandhi . . . . .	51
6. Nasalisatsioon . . . . .	55
7. Velarisatsioon . . . . .	56
8. Palatalisatsioon . . . . .	58
<i>к, г</i> . . . . .	61
<i>н, д ja ж</i> . . . . .	62
<i>ш, ч</i> . . . . .	62
<i>ц, з, ш, жс</i> . . . . .	63
<i>л</i> . . . . .	63
<i>р</i> . . . . .	64
<i>н, б, м</i> . . . . .	64
<i>в, ф</i> . . . . .	65
9. Kvantiteet . . . . .	66
10. Dünaamiline ja muusikaline rõhk . . . . .	69
11. Eesti vene murrete häälduslikke omapärasusi . . . . .	73
12. Kuulmisest . . . . .	74
13. Tekste . . . . .	75
Kasutatud kirjandust . . . . .	78

## Trükivigu.

	On:	Peab olema:
Lk. 23 r. 15 a.	<i>приежьжѣть</i>	<i>приежьжѣть</i>
" 39 " 10 a.	<i>пѣжѣтъ</i>	<i>пѣжѣтъ</i>
" 39 " 9 "	<i>абѣст</i>	<i>абѣст</i>
" 40 " 18 ü.	<i>вѣзѣте</i>	<i>вѣзѣте</i>
" 40 " 6 a.	<i>красѣвѣѣ</i>	<i>красѣвѣѣ</i>
" 47 " 18 "	<i>вѣлѣквѣ</i>	<i>вѣлѣквѣ</i>
" 47 " 18 "	<i>сѣнѣвѣ</i>	<i>сѣнѣвѣ</i>
" 52 " 19 ü.	<i>грѣпѣцѣ</i>	<i>грѣпѣцѣ</i>
" 61 " 15 "	<i>дѣнѣшѣнѣк</i>	<i>дѣнѣшѣнѣк</i>

Peatoimetaja [redacted] Vastutav toimetaja D. Palgí. Tehniline toimetaja J. Ots. Korrektor H. Pürkop. Ladumisele antud 17. I 1941. MB 3566. Trükimisele antud 15. III 1941. Laotihedus trpg. 29061. Trükipoognaid 5. Autoripoognaid 3,5. Paberi formaat 61×86.  $\frac{1}{16}$ . Trükiarv 5000. Trükitud nats. K. Mattieseni trükikojas. Tellim. nr. 42. Hind 2 rubla 75 kop.

Паул Аристѣ. Произношение русского языка. На эстонском языке. Эгосиздат „Научная Литература“, Тарту.

HIND 2 RBL 75 KOP.

A-11952

2